

[Διδασκαλία - Εκπαίδευση]

Ενδογλωσσική Μετάφραση

Από τα Αρχαία στα Νέα Ελληνικά

M. SNELL-HORNBY «Οι μεταφραστικές σπουδές ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος»

- BRUNO GENTILI «Μεταφράζοντας ποίηση»
- J.-R. LADMIRAL «Η μετάφραση: των κλασικών κειμένων;»
- Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ «Θέματα και προβλήματα ενδογλωσσικής μετάφρασης στην εκπαίδευση»
- FRANCO MONTANARI «Μεταφράζοντας από τα ελληνικά στα ελληνικά»
- FRIEDRICH SCHLEIERMACHER «Μεταφραστικές μέθοδοι»
- M. SNELL-HORNBY «Οι μεταφραστικές σπουδές ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος»

(μτφρ. Γ. Καρανάσιος)

[M. Snell-Hornby, «Translation studies as an independent discipline», στον τόμο *Translation Studies. An Intergrated Approach*, John Benjamins: Άμστερνταμ 1988, σ.7-37]

Περιεχόμενα

- 1. Η μετάφραση και η παραδοσιακή μελέτη της γλώσσας
- 2. Λογοτεχνικοί και γλωσσολογικοί προσανατολισμοί
- 2.1. Η διχοτομία λέξης και έννοιας
- 2.2. Κατηγορίες και αρχές
- 2.3. Η ψευδαισθηση της ισοδυναμίας
- 2.4. Η μετάφραση ως χειραγώγηση
- 3. Κατηγοριοποίηση και κειμενικοί τύποι
- 3.1. Πρωτοτύπος (prototype) και μορφή (gestalt)
- 3.2. Τυπολογίες κειμένων και πρωτοτυπολογία
- 4. Μια συνολική προσέγγιση

1. Η μετάφραση και η παραδοσιακή μελέτη της γλώσσας

Η μελέτη ξένων γλωσσών και λογοτεχνιών είναι συνυφασμένη με τη Δυτική παράδοση των πανεπιστημίων. Η προοπτική και η έμφαση ποικίλλουν από τη μία χώρα στην άλλη, αλλά ο βασικός τύπος είναι αναγνωρίσιμος σχεδόν παντού: κάθε τμήμα επικεντρώνεται είτε σε μία ξένη γλώσσα και τη λογοτεχνία που είναι γραμμένη σε αυτή (αυτό χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το βρετανικό σύστημα και τη διδασκαλία της αγγλικής ως ξένης

γλώσσας) είτε σε μια ομάδα γλωσσών και των λογοτεχνιών τους, όπως συμβαίνει με τις ρομανικές ή τις σλαβωνικές γλώσσες (πράγμα που χαρακτηρίζει τα πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής).^[1] Παραδοσιακά, τέτοια τμήματα αναπτύσσονται ανεξάρτητα το ένα από τα άλλα και αποτελούνται από δύο ξεχωριστούς τομείς, λογοτεχνίας και γλώσσας. Πρόσφατα, η μεταρρύθμιση στον χώρο των πανεπιστημίων και η ίδρυση νέων πανεπιστημίων οδήγησε σε μερικές χώρες σε έναν ανασχηματισμό των παραδοσιακών τμημάτων, ο οποίος κατέληξε στη δημιουργία αφενός Κέντρων Γλωσσών και αφετέρου Ινστιτούτων Συγκριτικής Λογοτεχνίας.^[2] με αυτό τον τρόπο ο διαχωρισμός των ποικίλων γλωσσικών αντικειμένων ξεπεράστηκε, αλλά το ρήγμα ανάμεσα στη μελέτη της γλώσσας και τη μελέτη της λογοτεχνίας βάθυνε.

Αυτό το ρήγμα ακριβώς έχει σημαδέψει τη θεωρία της μετάφρασης και ακόμα και σήμερα κυριαρχεί στις μεταφραστικές σπουδές. Στην πράξη, βέβαια, παντοειδή κείμενα έχουν μεταφραστεί από την εποχή κατά την οποία οι αρχαίοι Βαβυλώνιοι ανέπτυξαν γραφή εδώ και τρεις χιλιάδες χρόνια,^[3] αλλά η μεταφραστική θεωρία περιοριζόταν μέχρι πολύ πρόσφατα σε μνημεία πολιτισμού όπως η Βίβλος ή στα έργα της Κλασικής Αρχαιότητας καθώς και σε εξέχοντα λογοτεχνικά έργα, ιδιαίτερα ποίηση και δράμα. Μεταφρασμένα κείμενα της καθημερινής ζωής εξετάζονταν, αν εξετάζονταν, απλώς και μόνο ως γλωσσικά δείγματα σε μια δεδομένη φάση εξέλιξης,^[4] ενώ η παραδοσιακή φιλολογία δεν ασχολήθηκε καθόλου με τη μεταφραστική θεωρία.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα χρόνων, η μελέτη της γλώσσας έχει υποστεί ριζικές αλλαγές: το επίκεντρο του ενδιαφέροντος μετατοπίστηκε από το ιστορικό στο συγχρονικό, από το κανονιστικό στο περιγραφικό, από το θεωρητικό σύστημα στη συγκεκριμένη πραγμάτωση, από το μικροεπίπεδο του σημείου στη μακροδομή του κειμένου. Η συνδυασμένη απήχηση αυτών των εξελίξεων διευκόλυνε την ανάδυση μιας μεταφραστικής θεωρίας γλωσσολογικής κατεύθυνσης, η οποία, ιδιαίτερα στη Γερμανία -με την ένταξη των ινστιτούτων εκπαίδευσης μεταφραστών σε πανεπιστήμια- εδραιώθηκε σαν ένα νέο ακαδημαϊκό αντικείμενο *Übersetzungswissenschaft* ή μεταφρασεολογίας.

Το καθεστώς της νέας επιστήμης είναι ωστόσο ακόμα αβέβαιο και στα παραδοσιακά τμήματα γλωσσών παραμένει στο επίπεδο της φημολογίας. Ακόμα και οι ιστορικού προσανατολισμού θεωρίες λογοτεχνικής μετάφρασης παραμένουν εξωτικό υλικό, που διδάσκεται σπάνια και είναι σχεδόν άγνωστο. Για την πλειονότητα των σπουδαστών ξένων γλωσσών, το αντικείμενο της μετάφρασης περιορίζεται σε "πρακτικές" ασκήσεις μετάφρασης, ένα απομεινάρι από την περίοδο ακμής της διδασκαλίας των λατινικών στα σχολεία και μια πολύ αμφισβητούμενη πλέον μέθοδος διδασκαλίας ξένων γλωσσών,^[5] σύμφωνα με την οποία ένα κείμενο -ή ένα απόσπασμα- θα πρέπει να μεταφερθεί πρόταση προς πρόταση και φράση προς φράση στην ξένη γλώσσα. Με έναν τέτοιο υπόβαθρο, δεν προξενεί έκπληξη αυτή η χαμηλή εκτίμηση για τη μετάφραση και ο σκεπτικισμός με τον οποίο αντιμετωπίζεται η μεταφραστική θεωρία στους ακαδημαϊκούς κύκλους.

Η αφετηρία της μελέτης μας αντιπροσωπεύει λοιπόν το απολύτως αντίθετο του τελικού στόχου μας. Προς το παρόν, το αντικείμενο της μετάφρασης, ιδιαίτερα όπως θεωρείται στα παραδοσιακά τμήματα γλωσσών, είναι αποσπασματικό και ασυνεχές: οι διάφορες γλώσσες διδάσκονται σε ξεχωριστά τμήματα, η λογοτεχνία και η γλώσσα αντιπροσωπεύονται από διαφορετικούς καθηγητές, η μεταφραστική θεωρία, είτε λογοτεχνική είτε γλωσσολογική, είναι ελάχιστα γνωστή και η μεταφραστική πρακτική υποβιβάζεται εντελώς σε μια χαμηλού επιπέδου πρακτικής γλωσσικής διδασκαλίας.

2. Λογοτεχνικοί και γλωσσολογικοί προσανατολισμοί

Η παραδοσιακή μεταφραστική θεωρία έχει εξεταστεί εντατικά και δεν έχουμε στόχο σε αυτή τη μελέτη να ασχοληθούμε με αυτή λεπτομερειακά. Ο Störig (1973) κάνει μια αναδρομή στις κύριες συμβολές από τον Άγιο Ιερώνυμο μέχρι σήμερα, που περιλαμβάνει τους Λούθηρο, Γκαίτε, Schleiermacher, Buber, Μπένγιαμιν. Από τις διάφορες ιστορικές αναδρομές μετάφρασης και μεταφραστικής θεωρίας, του Mounin (1967) παραμένει κλασική σε ό,τι αφορά τους πρώτους συνδετικούς κρίκους με τη σύγχρονη θεωρία, ενώ του Kelly (1979) παρουσιάζει μια μεγάλη ποικιλία που περιλαμβάνει διάφορες γλωσσολογικές προσεγγίσεις. Στο

μεγαλύτερο μέρος του, τέτοιου είδους εξαντλημένο υλικό κείται πέρα από το πεδίο της παρούσας μελέτης: ο στόχος της ακόλουθης ιστορικής αναδρομής είναι μάλλον να ανιχνεύσει τις υποκείμενες έννοιες και στάσεις απέναντι στη μετάφραση κατά τις περιόδους της εξέλιξής της.

2.1. Η διχοτομία λέξης και έννοιας

Η πιο σημαίνουσα ιδέα στην ιστορία της μετάφρασης είναι η παλιά διχοτομία λέξης και έννοιας, την οποία η παραδοσιακή μεταφραστική θεωρία δεν μπόρεσε ποτέ να ξεπεράσει, και η οποία ακόμα εμποτίζει τις μεταφραστικές σπουδές σήμερα.

Ο Κικέρων κατά τον πρώτο αιώνα π.Χ. διαφοροποιήθηκε πρώτος από το δόγμα ότι η μετάφραση συνίστατο στην κατά λέξη απόδοση και διατύπωσε τόσο εύστοχα την εναλλακτική πρόταση: "Non ut interpres ... sed ut orator" (Όχι σαν διερμηνέας ... αλλά σαν ρήτορας) (Mounin 1967: 24). Για τα επόμενα δύο χιλιάδες χρόνια η μεταφραστική θεωρία περιοριζόταν κυρίως σε μια θερμή συζήτηση γύρω από αυτή τη διχοτομία με την επικρατούσα άποψη να μεταστρέφεται από το ένα άκρο στο άλλο. Στη μετάφραση της Βίβλου, με τη βαθιά εδραιωμένη πίστη στην ιερή Λέξη του Θεού, το απόλυτο κριτήριο ήταν η ακριβής λέξη του πρωτοτύπου, και αυτό εξηγεί την απολογητική στάση του Ιερώνυμου όταν δηλώνει στην επιστολή του (57) στον Παμμάχιο ότι, όταν μεταφράζει από τα ελληνικά (με εξαίρεση τις Ιερές Γραφές), δεν μεταφράζει λέξη λέξη αλλά "έννοια προς έννοια" ερχόμενος έτσι συνειδητά σε αντίθεση με το δόγμα της εποχής:

Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor me in interpretatione Graecorum absque scripturas sanctis, ubi et verborum ordo misterium est, non verbum e verbo sed sensum exprimere de sensu.

Γιατί εγώ δεν ομολογώ απλώς αλλά με παρρησία διδάσκω ότι στη μετάφραση της ελληνικής, με εξαίρεση τις ιερές γραφές, όπου ακόμα και η σειρά των όρων είναι μυστήριο, *μεταφράζω όχι λέξη προς λέξη αλλά έννοια προς έννοια*. (1980: 13, η έμφαση δική μας)

Πάνω από χίλια χρόνια αργότερα, το 1530, ο Λούθηρος χρειάστηκε να πολεμήσει εξίσου με τις εκκλησιαστικές αρχές της εποχής του για τη μετάφραση της Βίβλου στα γερμανικά. Υπερασπίστηκε την ίδια αρχή με τον Ιερώνυμο, αλλά οι φράσεις του ήταν πολύ επιθετικότερες, όπως φαίνεται από το περίφημο απόσπασμα του *Sendbrief vom Dolmetschen*:

Δεν θα πρέπει να απευθυνόμαστε στο λατινικό κείμενο και να το ρωτάμε πώς θα μιλήσουμε γερμανικά, όπως κάνουν αυτοί οι ανόητοι· πρέπει μάλλον να ρωτάμε τις νοικοκυρές και τα παιδιά, τον τυχαίο άνθρωπο στον δρόμο και να ακούμε τι λένε και μετά να μεταφράζουμε σύμφωνα με αυτά - τότε θα καταλάβουν και θα δουν ότι μιλάμε κανονικά γερμανικά σε αυτούς. (Störig 1973: 21)

Η συζήτηση γύρω από τα διάφορα πλεονεκτήματα της "πιστής" και της "ελεύθερης" -με την τελευταία να κωδικοποιείται στις "ωραίες άπιστες", δηλαδή τις ελεύθερες διασκευές που είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς στη Γαλλία- συνέχισε να μαίνεται στην Ευρώπη (Mounin 1967: 42κ.ε.) και βρήκε εύγλωττη έκφραση στη Γερμανία στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν η μετάφραση άνθισε πάλι με την κίνηση του ρομαντισμού. Στις 24 Ιουνίου 1813 ο Schleiermacher διάβασε την περίφημη πραγματεία του «Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens» (Σχετικά με τις διάφορες μεθόδους μετάφρασης) στη Βασιλική Ακαδημία Επιστημών του Βερολίνου, που κορυφώνεται στο εξής αξίωμα:

Είτε ο μεταφραστής αφήνει τον συγγραφέα ήσυχο και κινεί τον αναγνώστη προς αυτόν είτε αφήνει τον αναγνώστη ήσυχο και διασκεύαζε τον συγγραφέα. Οι δύο μέθοδοι είναι τόσο ριζικά διαφορετικές σε βαθμό που, αν επιλεγεί η μία, θα πρέπει να ακολουθηθεί με τη μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια, καθώς μια μίξη των

δύο θα έχει ανεπιθύμητα αποτελέσματα, εφόσον ο συγγραφέας και ο αναγνώστης χάνουν εντελώς ο ένας τη θέα του άλλου. (Störig 1973: 47)

Η έμφαση έχει μετατοπιστεί τώρα από το κατηγορηματικό "όχι ... αλλά" στο ηπιότερο εναλλακτικό "είτε ... είτε", αλλά παραμένει η αυστηρή διχοτομία, και ο Schleiermacher το αποσαφηνίζει στην πραγματεία του ότι υποστηρίζει τη μέθοδο της *Verfremdung* (ξενικότητας), ή της μετάφρασης που είναι "πιστή" στο πρωτότυπο. Όπως δείχνουν τα κείμενα στην ανθολογία του Störig, η συζήτηση συνεχίστηκε κατά τον εικοστό αιώνα, ενώ η πιο ακραία περίπτωση παρουσιάστηκε από τον Μπένγιαμιν (1923), ο οποίος επιστρέφει στην έννοια του "heiliger Text" και δηλώνει ότι η μεταφρασμένη εκδοχή της Βίβλου γραμμή προς γραμμή είναι το ιδανικό κάθε μετάφρασης (Störig 1973: 169). Στη Νότια Ευρώπη εξίσου δραστικά συμπεράσματα εξάχθηκαν από τον Croce (1902) και τον Ortega y Gasset (1973), οι οποίοι υποστήριξαν ότι εν τέλει η μετάφραση είναι ένα "αδύνατο εγχείρημα".^[6] Ωστόσο, παρά τις τέτοιου είδους φράσεις παραίτησης και απελπισίας, παραμένει ακόμα ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η μετάφραση συνεχίζεται, σε μεγάλο βαθμό επιτυχώς, στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Αυτό που ήταν λανθασμένο ήταν η φύση της ίδιας της θεωρίας με τις μονόπλευρες και απόλυτες απαιτήσεις της καθώς και οι περιορισμοί που επέβαλλε το υλικό. Τόσο η Βίβλος όσο και τα μεγάλα έργα της Κλασικής Αρχαιότητας αντιπροσωπεύουν μάλλον ιδιαίζουσες περιπτώσεις μετάφρασης παρά μια ευρεία βάση πάνω στην οποία θα μπορούσε να στηριχτεί μια γενική θεωρία - και μια τέτοια θεωρία εμποδίστηκε από έναν σκόπιμο και τεχνητό περιορισμό του πεδίου μελέτης. Μια άλλη σαφής διχοτομία που θεμελίωσε ο Schleiermacher στην ίδια πραγματεία -και η οποία υποστηρίζεται ακόμα στις μεταφραστικές σπουδές σήμερα- ήταν αυτή ανάμεσα στην "eigentliche Übersetzen" (την καθαυτό μετάφραση) και την έννοιά του της "απλής διερμηνείας" ("das blosse Dolmetschen"), η οποία είναι όχι η εξειδικευμένη δραστηριότητα της διερμηνείας των συνεδρίων, όπως την εννοούμε σήμερα, αλλά η μετάφραση, γραπτή και προφορική, καθημερινών κειμένων σχετικά με θέματα εργασίας, νόμου και διοίκησης, τα οποία ήταν για αυτόν τρέχοντα και μηχανικά θέματα, που δεν άξιζαν ιδιαίτερη προσοχή από τους ανθρώπους των γραμμάτων. Η "Übersetzen" του εφαρμοζόταν μόνο σε λογοτεχνικά έργα τέχνης και το θεωρητικό του πλαίσιο περιοριζόταν επομένως σε έναν τομέα μόνο αυτού που σήμερα καταλαβαίνουμε ως μετάφραση.

2.2. Κατηγορίες και αρχές

Εκτός από την πολωτική προσέγγιση που στηρίζεται στη διχοτομία που περιγράψαμε, η παραδοσιακή μεταφραστική θεωρία παρουσίασε επίσης τρόπους διαφοροποίησης και κατηγοριοποίησης των μεταφραστικών τύπων. Αυτή η προσέγγιση υιοθετήθηκε από τον Dryden (1680) στον *Πρόλογό του στις Επιστολές του Οβιδίου, που Μεταφράστηκαν από Αρκετά Χέρια*. Εδώ αυτός διακρίνει ανάμεσα στη μετάφραση, την κατά λέξη απόδοση, και το αντίθετό της, τη μίμηση, που δεν περιορίζεται από λέξεις και έννοιες, αλλά αντιπροσωπεύει μια ελεύθερη προσέγγιση των συγκινήσεων ή του πάθους ενός συγγραφέα· ανάμεσα σε αυτά τα δύο άκρα είναι η παράφραση, που εκφράζει τη σκέψη ή έννοια του πρωτοτύπου χωρίς να υποδουλώνεται από τις λέξεις. Ο Dryden ξεκαθαρίζει τι προτιμά. Γι' αυτόν ο λιγότερο επιθυμητός τύπος είναι η μετάφραση, την οποία συγκρίνει με "τον χορό σε σκοινιά με δεμένα τα πόδια" (Watson 1962: 269), και δηλώνει απερίφραστα:

Είναι σχεδόν αδύνατο να μεταφράσει κανείς κατά λέξη, και καλά, ταυτόχρονα (...). Εν συντομία ο αντιγραφέας λέξεων παρεμποδίζεται από τόσες πολλές δυσκολίες ταυτόχρονα, από τις οποίες δεν μπορεί ποτέ να απαγκιστρωθεί. Θα πρέπει να σκέφτεται ταυτόχρονα τη σκέψη του συγγραφέα του, και τις λέξεις του, και θα πρέπει να βρίσκει για καθεμιά την αντίστοιχη της στην άλλη γλώσσα. Και πέρα από αυτά, περιορίζεται και από τον αριθμό των συλλαβών και την τυραννία της ομοιοκαταληξίας. (Watson 1962: 269) Η μίμηση, αντίθετα, περιγράφεται ως «ο πλέον πρόσφορος τρόπος για έναν μεταφραστή να αναδειχθεί, αλλά το χειρότερο κακό για τη μνήμη και τη φήμη του νεκρού» (Watson 1962: 271). Με άλλα λόγια, τόσο η ακριβής μετάφραση όσο και η μίμηση είναι "δύο άκρα που θα έπρεπε να αποφευχθούν" (Watson 1962: 271).

Ωστόσο, ο Dryden μετριάξει αυτή την αυστηρά κανονιστική στάση δεχόμενος ότι ο τύπος της μετάφρασης θα έπρεπε να ποικίλλει ανάλογα με τον συγγραφέα: ένας τόσο "άγριος και ατίθασος ποιητής" σαν τον Πίνδαρο μπορεί μόνο να μεταφερθεί στα αγγλικά με μίμηση (όπως συμβαίνει στη μετάφραση του Cowley), ενώ "τακτικοί, κατανοητοί συγγραφείς" σαν τον Βιργίλιο και τον Οβίδιο δεν δικαιολογούν υπερβολικές ελευθερίες στη μετάφραση (Watson 1962: 271). Κατά ειρωνικό τρόπο, ο Dryden δέχεται στο τέλος του *Προλόγου* του ότι ο ίδιος στις μεταφράσεις του έχει «παραβεί τους κανόνες που πρότεινα και πήρα αρκετές ελευθερίες από αυτές που θα επέτρεπε μια μετάφραση» (Watson 1962: 273) εννοώντας ότι στην πράξη ένας μεταφραστής τείνει να αφήνει στον εαυτό του ένα μεγαλύτερο πεδίο για ελεύθερη έκφραση στην εργασία του από αυτό που θα επέτρεπε ένας θεωρητικός ή κριτικός.

Η θεωρητική ιδέα του Dryden δεν είναι λοιπόν κάποια συμμετρική τριχοτομία, αλλά ένα ευέλικτο σύστημα κατηγοριών: ανάμεσα στα λιγότερο επιθυμητά άκρα βρίσκεται ένα συνιστώμενο μέτρο που ποικίλλει ανάλογα με τις ανάγκες του συγγραφέα -ή του έργου- που πρόκειται να μεταφραστεί. Έχοντας εξηγήσει τις αντιρρήσεις του αφενός στη δουλική, κατά λέξη μετάφραση και αφετέρου στην υπερβολικά χαλαρή μίμηση, ο Dryden ολοκληρώνει το συμπέρασμά του παρουσιάζοντας μερικές βασικές αρχές και προϋποθέσεις μιας καλής μετάφρασης. Για τον θεωρητικό της μετάφρασης του τέλους του 20ού αιώνα -ακόμα και για κάποιον που δεν έχει διαβάσει κανένα από τα έργα του Dryden- μοιάζουν παράξενα οικείες. Τα τέσσερα βασικά αξιώματα είναι τα εξής:

1. Κανείς δεν μπορεί να μεταφράσει ποίηση, αν δεν είναι ιδιοφυής σε αυτή την τέχνη και αν ταυτόχρονα δεν γνωρίζει πολύ καλά τόσο τη γλώσσα του συγγραφέα όσο και τη δική του.
2. Δεν αρκεί να γνωρίζουμε τη γλώσσα του ποιητή, αλλά θα πρέπει να κατανοούμε και την ιδιαίτερη τροπή των σκέψεων και της έκφρασής του, δηλαδή τα χαρακτηριστικά του, τα οποία τον διαφοροποιούν και τον καθιστούν μοναδικό ανάμεσα στους άλλους συγγραφείς.
3. Πρέπει να δείχνει κανείς ανάλογη φροντίδα για τα πιο εξωτερικά στολίδια, τις λέξεις.
4. Οι σημασίες ενός συγγραφέα, γενικά, θα πρέπει να είναι ιερές και απαραβίαστες.

Αρχές και κανόνες αυτού του είδους έχουν διατυπωθεί από καιρού εις καιρόν στη διάρκεια των περασμένων αιώνων, και ο Dryden δεν ήταν ο πρώτος που τους διατύπωσε. Βρίσκουμε ανάλογες θέσεις το 1540 στον Γάλλο λόγιο Etienne Dolet σε μια μικρή πραγματεία μόνο τεσσάρων σελίδων με τον τίτλο *Lamanièredebientraduire d' unelangueenautre* (Πώς να πετύχει κανείς μια καλή μετάφραση από μια γλώσσα σε μια άλλη) (Cary 1963), όπου παρουσιάζονται οι ακόλουθες πέντε βασικές συμβουλές:

1. Ο μεταφραστής πρέπει να καταλαβαίνει τέλεια το μήνυμα και το υλικό του συγγραφέα.
2. Θα πρέπει να γνωρίζει πολύ καλά τη γλώσσα του πρωτοτύπου και τη γλώσσα στόχο.
3. Δεν θα πρέπει να μεταφράζει λέξη προς λέξη.
4. Θα πρέπει να προσέχει τους λατινισμούς και να χρησιμοποιεί τη δική του γλώσσα.
5. Θα πρέπει να επιδιώκει ένα ήπιο, κομψό, απροσποίητο και ομαλό ύφος.

Παρεμφερείς απόψεις εκφράστηκαν το 1790 από τον Alexander Tytler σε μια σειρά διαλέξεων στη Βασιλική Εταιρεία, που δημοσιεύτηκαν τον επόμενο χρόνο ως το πανηγυρικό *EssayonthePrinciplesofTranslation* (Δοκίμιο σχετικά με τις αρχές της μετάφρασης). Αυτό βασίζεται σε τρεις "μεταφραστικούς νόμους", τους οποίους ο Tytler διατυπώνει ως εξής (1978: 16):

Θα πρέπει:

1. Η μετάφραση να δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα των ιδεών του αρχικού έργου.
2. Το ύφος και ο τρόπος γραφής να είναι ίδια με του πρωτοτύπου.
3. Η μετάφραση να ρέει όσο και η πρωτότυπη έκθεση.

Εξηγώντας τον πρώτο από αυτούς τους γενικούς κανόνες, ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι «είναι απολύτως απαραίτητο να έχει ο μεταφραστής τέλεια γνώση του πρωτοτύπου και μια μεγάλη εξοικείωση με το

αντικείμενο που διερευνά» (1978: 17). Μολονότι παραμένει κριτικός απέναντι στην υπερβολική ελευθεριότητα την οποία διαπιστώνει στις μεταφράσεις του Dryden, ο Tytler ομολογεί την οφειλή του στα θεωρητικά κείμενα του Dryden, ιδιαίτερα την εγγύτητά του στον *Πρόλογο* με τις βασικές αρχές της μετάφρασης, τις οποίες αναφέρει ως παράθεμα (1978: 24κ.ε.). Επομένως μπορούμε με ασφάλεια να υποστηρίξουμε ότι η συγγένεια στις ιδέες τους δεν ήταν τυχαία. Όμως, δεν γίνεται αναφορά στο *Essay* του Etienne Dolet. Είτε ο Dolet ήταν γνωστός στον Tytler είτε όχι, είναι ενδιαφέρον ότι και οι τρεις θεωρητικοί έφτασαν σχεδόν στα ίδια βασικά συμπεράσματα όχι μόνο μελετώντας τα κλασικά έργα στη μετάφραση αλλά επίσης και μέσω της προσωπικής εμπειρίας που είχαν ως μεταφραστές.

2.3. Η ψευδαισθηση της ισοδυναμίας

Είναι σημαντικό ότι όλοι οι "γενικοί κανόνες" και οι "βασικές κατευθυντήριες γραμμές" που παρατέθηκαν υπόρρητα αναφέρονται στο σύνολο φαινόμενο της μετάφρασης. Στη διάκρισή του ανάμεσα σε μετάφραση, παράφραση και μίμηση, ο Dryden υποστηρίζει ανοιχτά: «Κάθε μετάφραση, υποθέτω, μπορεί να αναχθεί σε μία από αυτές τις τρεις κατηγορίες» (Watson 1962: 268). Ωστόσο, στην πραγματικότητα, αναφέρεται μόνο στη μετάφραση της ποίησης. Αυτό το φαινόμενο, κατά το οποίο ένας θεωρητικός κάνει γενικές παρατηρήσεις πάνω στη μετάφραση, αλλά ουσιαστικά αναφέρεται σε έναν τύπο της, χαρακτηρίζει ακόμα τις μεταφραστικές σπουδές σήμερα - εις βάρος μιας γενικότερης θεωρίας της μετάφρασης. Πουθενά αλλού δεν είναι αυτό τόσο προφανές όσο στις εργασίες δύο κύριων σχολών μεταφραστικής θεωρίας οι οποίες κυριαρχούν σήμερα στην ευρωπαϊκή σκηνή.

Η πρώτη από αυτές αντιπροσωπεύεται από το αντικείμενο της *Übersetzungswissenschaft* που αναπτύχθηκε στη Γερμανία από τη λεγόμενη Σχολή της Λειψίας (με κύριους εκπροσώπους τους Otto Kade, Gert Jäger, Albrecht Neubert) και από ακαδημαϊκούς όπως ο Wolfram Wilss, η Katharina Reiss και ο Werner Koller στη Δυτική Γερμανία. Αυτός ο κλάδος μεταφραστικών σπουδών έχει γλωσσολογική κατεύθυνση και θεωρούνταν για πολύ καιρό ως τομέας της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας, της οποίας οι στόχοι και οι μέθοδοι υιοθετήθηκαν εκ των προτέρων. Όπως ακριβώς η γλωσσολογία στοχεύει να καταστήσει τη μελέτη της γλώσσας αυστηρά επιστημονική, έτσι και η *Übersetzungswissenschaft* στοχεύει να καταστήσει τη μελέτη της μετάφρασης αυστηρά επιστημονική και στεγανή. Η παραδοσιακή μεταφραστική θεωρία παραμερίστηκε ως προεπιστήμη, "υποκειμενική" ή ακόμα και "αφελής". Όπως η γλωσσολογία, η *Übersetzungswissenschaft* υιοθέτησε απόψεις και μεθόδους των αυστηρών επιστημών, ιδιαίτερα των μαθηματικών και της τυπικής λογικής, και σε αμφότερες τις περιπτώσεις εκφράζεται πλέον η άποψη ότι αυτές οι μέθοδοι οδήγησαν σε ένα αδιέξοδο. Όπως λέει ο ρομανιστής και θεωρητικός της μετάφρασης Fritz Paercke «η επιστήμη της γλώσσας είναι μια επιστήμη χωρίς γλώσσα».

Ως κλάδος της μεταφραστικής θεωρίας με γλωσσολογικό προσανατολισμό, η μεταφρασεολογία στην ευρεία της έννοια δεν περιορίζεται στη γερμανική *Übersetzungswissenschaft*. Στη δεκαετία του 1960, με την έκρηξη αυστηρά επιστημονικών γλωσσολογικών θεωριών, οι αγγλόφωνοι γλωσσολόγοι ανέπτυξαν επίσης θεωρητικές προσεγγίσεις της μετάφρασης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο πιο σημαίνων ακαδημαϊκός ήταν αναμφίβολα ο Eugene A. Nida (Nida 1964, Nida & Taber 1969), ο οποίος, με βάση τη μεγάλη του εμπειρία από τη μετάφραση της Βίβλου, ανέπτυξε μια θεωρία της μετάφρασης η οποία περιελάμβανε έννοιες της μετασχηματιστικής γραμματικής. Στην Αγγλία, ο J.C. Catford (1965) στήριξε τη θεωρία του για τη μετάφραση στην έννοια της συστημικής γραμματικής του βρετανού γλωσσολόγου M.A.K. Halliday. Είκοσι χρόνια αργότερα, ο Nida παραμένει ακόμα μια σημαίνουσα μορφή, κυρίως ως μεταφραστής της Βίβλου παρά ως θεωρητικός γλωσσολόγος, ενώ η προσέγγιση του Catford θεωρείται πλέον παρωχημένη και ιστορικού μόνο ενδιαφέροντος.^[7]

Ωστόσο, το στοιχείο που μοιράζονται όλες οι γλωσσολογικά προσανατολισμένες σχολές μεταφραστικής θεωρίας είναι η κεντρική ιδέα της μεταφραστικής ισοδυναμίας (στα γερμανικά *Äquivalenz*), που μετατόπισε το ενδιαφέρον στη μεταφραστική θεωρία από την παραδοσιακή διχοτομία "πιστή"/ "ελεύθερη" σε ένα

προϊποτιθέμενο διαγλωσσικό τρίτο όρο σύγκρισης. Ο Wilss αποτιμά την εξέλιξη ως εξής:

Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι η περίφημη διαφωνία σχετικά με την ορθή προοπτική της μεταφραστικής διαδικασίας - πιστή ή ελεύθερη μετάφραση, μετάφραση με προσανατολισμό στη γλώσσα του πρωτοτύπου ή στη γλώσσα-στόχο. Μόνο όταν έγινε κατανοητό πόσο στείρα ήταν αυτή η συζήτηση και ο διαγλωσσικός τρίτος όρος της σύγκρισης έγινε το κεντρικό σημείο αναφοράς στη θεωρητική εργασία πάνω στη μετάφραση, τότε μόνο η μεταφρασεολογία άρχισε να αποκτά σαφέστερα περιγράμματα. (1980: 10). Σε αυτή τη λειτουργία συσχετισμού με τον ιδεατό διαγλωσσικό τρίτο όρο της σύγκρισης, ο όρος ισοδυναμία ή ισοδύναμο θεωρούνταν ουσιώδης σε κάθε ορισμό της μετάφρασης. Ο Catford γράφει τα εξής:

Η μετάφραση μπορεί να οριστεί ως εξής: Η αντικατάσταση κειμενικού υλικού μιας γλώσσας [του πρωτοτύπου] (ΓΠ) από ισοδύναμο κειμενικό υλικό μιας άλλης γλώσσας [της γλώσσας στόχου] (ΓΣ). Και μάλιστα υποστηρίζει:

Το κεντρικό πρόβλημα της μεταφραστικής πρακτικής είναι να βρούμε μεταφραστικά ισοδύναμα κειμενικά υλικά ΓΣ. Ένα κεντρικό καθήκον της μεταφραστικής θεωρίας είναι να ορίσουμε τη φύση και τις συνθήκες μεταφραστικής ισοδυναμίας. (1965: 21)

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, οι ορισμοί της μετάφρασης μπορούν να περιγραφούν ως παραλλαγές αυτού του κεντρικού θέματος. Στους Nida & Taber διαβάζουμε:

Η μετάφραση συνίσταται στην αναπαραγωγή σε μια γλώσσα υποδοχής του εγγύτερου φυσικού ισοδύναμου του μηνύματος που είναι διατυπωμένο στη γλώσσα του πρωτοτύπου, πρώτα στο επίπεδο της σημασίας και μετά στο επίπεδο του ύφους. (1969: 12)

Δέκα χρόνια μετά στη Γερμανία διαβάζουμε: «Για μας μια μετάφραση με την πραγματική έννοια του όρου πρέπει να πληροί συγκεκριμένες απαιτήσεις κανονιστικής ισοδυναμίας» (Koller 1979: 79).

Μολονότι γεννήθηκαν σε μια περίοδο δεκατεσσάρων χρόνων και πάνω σε ένα υπόβαθρο τριών διαφορετικών σχολών σκέψης στη μεταφραστική θεωρία, αυτοί οι ορισμοί είναι εκπληκτικά παρόμοιοι: ενώ υπάρχουν διαφορετικές εμφάνσεις σε δευτερεύοντα θέματα (όπως η διάκριση ανάμεσα στο "φυσικό" και το "κανονιστικό", η διαφοροποίηση ανάμεσα στη σημασία και το ύφος ή η ποικίλες εμφάνσεις στο κείμενο ή το μήνυμα), κάθε ορισμός συγκροτείται γύρω από τον κεντρικό όρο της ισοδυναμίας (ή ενός παράγωγου), ο οποίος ωστόσο μένει απροσδιόριστος.

Στα πρωιμότερα στάδια της συζήτησης οι γνώμες ποίκιλλαν σε ό,τι αφορά το τι έπρεπε να είναι ισοδύναμο, λέξεις ή τμήματα λέξεων ή μεγαλύτερες μονάδες. Σταδιακά αναδύθηκε η έννοια της μεταφραστικής μονάδας, η οποία νοούνταν ως ένα συνεκτικό τεμάχιο που βρίσκεται ανάμεσα στη λέξη και την πρόταση. Το ζητούμενο ήταν, ανάλογα με τις απόψεις του θεωρητικού, η ισοδυναμία είτε ανάμεσα σε μεταφραστικές μονάδες (όπως στον Kade 1968) είτε στο επίπεδο του συνόλου κείμενο υ (όπως στον ορισμό του Wilss που παρατέθηκε) είτε και στα δύο, όπως συμβαίνει στη σύλληψη της Katharina Reiss (1971: 11κ.ε.):

Στη μετάφραση η ισοδυναμία θα πρέπει να υπάρχει τόσο ανάμεσα στο σύνολο κείμενο του πρωτοτύπου και την εκδοχή της γλώσσας στόχου όσο και ανάμεσα στις ατομικές μεταφραστικές μονάδες.

Στις γλωσσολογικά προσανατολισμένες απόψεις σχετικά με τη μεταφραστική θεωρία μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, το κείμενο θεωρούνταν ως μια γραμμική ακολουθία μονάδων και η μετάφραση ήταν απλώς μια διακωδική διαδικασία που περιελάμβανε την αντικατάσταση μιας ακολουθίας ισοδύναμων μονάδων. Αυτό εξάγεται καθαρά από τον ορισμό του Koller του 1972:

Γλωσσολογικά η μετάφραση μπορεί να περιγραφεί ως διακωδικοποίηση ή αντικατάσταση: τα στοιχεία $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3 \dots$ της γλώσσας Γ_1 αντικαθίστανται από τα στοιχεία $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ του γλωσσικού συστήματος Γ_2 (1972: 69).

Σε αυτή την προσέγγιση η μεταφραστική διαδικασία συνίστατο στον καθορισμό των μεταφραστικών μονάδων και στην επιλογή του λεγόμενου "βέλτιστου ισοδύναμου" από τα ποικίλα "δυνάμει ισοδύναμα" που παρέχει η γλώσσα στόχος (δες Kade 1968, Reiss 1971, Diller & Kornelius 1978). Το σύνολο των μονάδων στόχων θα εξέφραζε τον διαγλωσσικό όρο σύγκρισης στη γλώσσα του πρωτοτύπου.

Η επιχειρηματολογία φαίνεται σωστή, αλλά εδράζεται σε μια επισφαλή βάση: προϋποθέτει έναν βαθμό συμμετρίας ανάμεσα στις γλώσσες, η οποία καθιστά δυνατή τη ζητούμενη ισοδυναμία. Πουθενά αλλού δεν γίνεται περισσότερο ορατή η πλάνη σε μια τέτοια συλλογιστική παρά στον ίδιο τον όρο ισοδυναμία. Από την παραπάνω επιλογή ορισμών έχει κανείς την εντύπωση ότι ο γερμανικός όρος Äquivalenz και ο αγγλικός όρος equivalence είναι ταυτόσημοι και εξηγούν τη γλωσσική σχέση που καλούνται να δηλώσουν. Στον βαθμό που γνωρίζω, κανένας θεωρητικός μετάφρασης δεν έχει ποτέ αμφισβητήσει ότι η Äquivalenz και η equivalence είναι τέλεια συμμετρικές διατυπώσεις ενός κοινού διαγλωσσικού όρου σύγκρισης. Στην πραγματικότητα το αντίθετο είναι αληθές: σε βαθύτερη εξέταση αναδύονται λεπτές αλλά κρίσιμες διαφορές ανάμεσα στους δύο όρους, ώστε να πρέπει να θεωρηθούν ως ενδεικτικά παραδείγματα της επικίνδυνης ψευδαισθησης ισοδυναμίας η οποία χαρακτηρίζει τις διαγλωσσικές σχέσεις.

Μια θεμελιώδης διαφορά αναδύεται από την ιστορική εξέλιξη των δύο λεξικών στοιχείων και των αντίστοιχων θέσεων τους στα δύο γλωσσικά συστήματα. Τα τελευταία 150 χρόνια η αγγλική λέξη equivalence έχει χρησιμοποιηθεί ως τεχνικός όρος σε διάφορες αυστηρές επιστήμες για να δηλώσει πολλά επιστημονικά φαινόμενα ή διαδικασίες· στα μαθηματικά και την τυπική λογική εκφράζει μια σχέση απόλυτης συμμετρίας και ισότητας που επάγεται αντιστρεψιμότητα.^[8] Ταυτόχρονα, ωστόσο, η equivalence χρησιμοποιείται και ως Σκληρή Λέξη στο γενικό λεξικό της αγγλικής, όπου έχει μια πολύ μακρότερη παράδοση: σύμφωνα με το Oxford English Dictionary, το επίθετο equivalent ανάγεται στο 1460, ενώ το ουσιαστικό equivalence σημειώθηκε για πρώτη φορά το 1541. Με άλλα λόγια, τα λεξήματα equivalent/ equivalence χρησιμοποιούνται στην αγγλική γλώσσα τόσο ως αυστηρά ορισμένοι επιστημονικοί όροι όσο και στη γνωστή ακαθόριστη περιοχή γενικού λεξιλογίου όπου σημαίνουν "ίδιας σπουδαιότητας"/ "σχεδόν ισοδύναμο" (OED). Όπως δείχνουν τα γραπτά του Firth σχετικά με τη μετάφραση (Firth 1957), η λέξη equivalence χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην αγγλική μεταφραστική θεωρία με τη δεύτερη ασαφή σημασία και ως στοιχείο της γενικής γλώσσας.^[9]

Η γερμανική λέξη Äquivalenz, από την άλλη, είναι μια σχετικά νέα λέξη, που αναφέρεται για πρώτη φορά στο λεξικό του Sanders του 1876 με τον ορισμό Wertgleichkeit (ίδιας σημασίας). Στο λεξικό του Weber του 1908 το λέξημα Äquivalent αναφέρεται με τον επιπρόσθετο ορισμό "Entschädigung, Ersatz bietend" (αποζημίωση, αναπλήρωση). Και τέλος η Äquivalenz χρησιμοποιείται επίσης ως όρος σε διάφορες αυστηρές επιστήμες (όπως φαίνεται σε μεγάλο βαθμό από τα αναλυτικά λήμματα του εξάτομου Duden και Brockhaus-Wahrig) περιλαμβανομένων των μαθηματικών και της τυπικής λογικής, όπου είναι σημασιολογικά ταυτόσημη με τον αγγλικό όρο equivalence.

Υποτίθεται γενικά (Wilss 1977) ότι η έννοια της Äquivalenz υιοθετήθηκε στη γερμανική Übersetzungswissenschaft ως τεχνικός όρος είτε από τα μαθηματικά είτε από την τυπική λογική (είτε και από τα δύο) την περίοδο της ευφορίας που προερχόταν από τη μηχανική μετάφραση τη δεκαετία του 1950. Αυτό

σημαίνει πως από την αρχή το στοιχείο της αντιστρεψιμότητας ήταν δεσπόζον, όπως είναι πράγματι ουσιώδες στη μηχανική μετάφραση. Γρήγορα ωστόσο έγινε αντιληπτό ότι, εφόσον τα γλωσσικά στοιχεία πολύ σπάνια δείχνουν αντιστοιχία ένα-προς-ένα έξω από το στενό πεδίο της καθιερωμένης ορολογίας, για τη φυσική μετάφραση η έννοια της Äquivalenz θα έπρεπε να αναθεωρηθεί. Και αμέσως η ξένη λέξη Äquivalenz εξισώθηκε με τη μορφολογικά διαφανή και πιο οικεία λέξη Gleichwertigkeit (ίδιας αξίας) από την καθημερινή γλώσσα (Reiss 1971: 12).

Αυτό που δεν έχει γίνει κατανοητό εδώ είναι ότι η Äquivalenz και η Gleichwertigkeit δεν είναι σε καμία περίπτωση εναλλάξιμες ή σημασιολογικά ταυτόσημες και ακόμα ότι η Gleichwertigkeit έχει πολύ μικρότερη σχέση με την αγγλική equivalence από τον τεχνικό όρο Äquivalenz: ενώ η equivalence δηλώνει μια ποσοτική προσέγγιση, η Gleichwertigkeit δηλώνει μια ποιοτική εκτίμηση (ένα στοιχείο απαρχαιωμένο στην αγγλική equivalence). Αυτό συνοψίζεται σε προτάσεις όπως:

- Mann und Frau sind gleichwertig (ίσης αξίας).

Σε αντίθεση με τις εξής που είναι ανώμαλες:

- *Mann und Frau sind äquivalent.
- *Men and women are equivalent.

Επομένως, οι γερμανικοί και αγγλικοί όροι που εκφράζουν την κεντρική έννοια της μεταφρασεολογίας εκφράζουν λεπτές αλλά σημαντικές διαφορές, όμως το πρόβλημα δεν σταματά εδώ. Σε εγγύτερη εξέταση ο προσεκτικός και κριτικός αναγνώστης της λογοτεχνικής και μεταφραστικής θεωρίας μπορεί να διαγνώσει διαφορές στη χρήση των όρων equivalence και Äquivalenz ακόμα και στην ίδια γλώσσα. Στην αγγλική γλωσσολογία το θέμα έγινε πιο πολύπλοκο από τον όρο equivalence που χρησιμοποίησε ο Chomsky με λογικό προσανατολισμό στη μετασημασιολογική γραμματική, πράγμα που επηρέασε άμεσα εργασίες που γράφτηκαν στα αγγλικά στην αντιπαραβολική γλωσσολογία,^[10] ενώ έμμεσα επηρέασε και τη μεταφραστική θεωρία. Αυτό μπορεί να εξηγήσει γιατί σε γραπτά της δεκαετίας του 1960 η equivalence παρουσιάζεται με πιο δογματικούς όρους σε σχέση με παλιότερα, όταν χρησιμοποιήθηκε από τον Firth αλλά και σε πιο πρόσφατα κείμενα πραγματολογικού προσανατολισμού.

Καθώς έγινε κατανοητό ότι η μεταφραστική ισοδυναμία δεν μπορεί να θεωρηθεί με όρους απόλυτης συμμετρίας, έγιναν προσπάθειες να αναθεωρηθεί η έννοια, να προσδιοριστεί και να κατηγοριοποιηθεί, πράγμα που οδήγησε σε μια εκρηκτική εξάπλωση τύπων ισοδυναμίας. Προκειμένου να δείχτει πόσο διαφορετικά αυτός ο ένας όρος ερμηνεύεται θα παρουσιάσω εδώ μια μικρή επισκόπηση των κύριων προσεγγίσεων μεταφραστικής ισοδυναμίας τόσο στην αγγλική όσο και στη γερμανική βιβλιογραφία.

Η συζήτηση του όρου equivalence τροφοδοτήθηκε από μια αιγυματική δήλωση στο δοκίμιο του Roman Jakobson *On Linguistic Aspects of Translation* (1959): «Η ισοδυναμία στη διαφορά είναι το κεντρικό πρόβλημα της γλώσσας και η βασική μέριμνα της γλωσσολογίας. Όπως κάθε παραλήπτης λεκτικών μηνυμάτων, έτσι και ο γλωσσολόγος δρα ως ερμηνευτής τους» (1959: 233). Η φράση "ισοδυναμία στη διαφορά" λήφθηκε -κατά ειρωνικό τρόπο- ως κεντρική έννοια στη γερμανική Übersetzungswissenschaft (Wilss 1977: 157). Εδώ έχει παρατεθεί με ευκολία ή έχει αποδοθεί με υπερβολικά πιστό τρόπο ως "Äquivalenz in der Differenz", ενώ οι γλωσσολόγοι δεν έχουν λειτουργήσει ως ερμηνευτές του εν λόγω λεκτικού μηνύματος. Ακριβώς αυτό το κρίσιμο σημείο της κατανόησης, της ερμηνευτικής, το έχουν υποτιμήσει οι γλωσσολογικές θεωρίες της μετάφρασης, το έχουν αγνοήσει ή ακόμα και πολεμήσει: ενώ η γερμανική μεταφραστική θεωρία τείνει να θεωρεί την "ισοδυναμία στη διαφορά" του Jakobson ως επιστημονικά ισχυρό τύπο ισοδυναμίας, αυτή είναι στην πραγματικότητα μια βαθιά παράδοξη φράση που εκφράζει τη διαλεκτική ένταση η οποία αποτελεί κεντρικό πρόβλημα της μετάφρασης και θα είναι κρίσιμη στη συνολική μας προσέγγιση (δες 3.4. παρακάτω).

Μια άλλη σημαντική έννοια ήταν η διχοτομία του Nida "ανάμεσα στην τυπική και τη δυναμική ισοδυναμία"

(1964). Το περίφημο παράδειγμά του από τη μετάφραση της Βίβλου είναι η φράση "Αμνός του Θεού", όπου "ο αμνός" συμβολίζει την αθωότητα, ιδιαίτερα στα συμφραζόμενα της θυσίας. Μια κατά λέξη μετάφραση ("τυπική ισοδυναμία") θα δημιουργούσε προβλήματα σε μια κουλτούρα όπως των Εσκιμώων, όπου ο αμνός είναι ένα άγνωστο ζώο και δεν συμβολίζει τίποτα. Το "δυναμικό ισοδύναμο" σε αυτή την περίπτωση θα ήταν "Φώκια του Θεού", καθώς η φώκια συνδέεται με την αθωότητα στην κουλτούρα των Εσκιμώων. Ο Nida είχε κατά νου ακριβώς αυτή την πραγματολογική, κατά προσέγγιση θεώρηση όταν διατύπωνε τη φράση "εγγύτερο φυσικό ισοδύναμο" στον ορισμό του της μετάφρασης που παρατέθηκε παραπάνω.

Η έννοια της ισοδυναμίας του Catford είναι γενικότερη και πιο αφηρημένη. Κάνει μια διάκριση ανάμεσα στην "τυπική αντιστοιχία" και την "κειμενική ισοδυναμία" (1965: 27), την οποία ορίζει ως εξής:

Ένα κειμενικό ισοδύναμο είναι οποιοδήποτε κείμενο ή τμήμα κειμένου της γλώσσας στόχου που βρίσκει κανείς σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, με βάση τις μεθόδους που περιγράφηκαν παραπάνω, να είναι ισοδύναμο ενός κειμένου ή τμήματος κειμένου της γλώσσας του πρωτοτύπου.

Πρόκειται για έναν κυκλικό ορισμό που δεν οδηγεί πουθενά. Μία από τις μεθόδους που περιγράφει ο Catford έχει ως εξής:

Η ανακάλυψη κειμενικών ισοδυνάμων βασίζεται στην ικανότητα ενός επαρκούς διγλωσσού πληροφορητή ή μεταφραστή.

Όπως γνωρίζει πολύ καλά καθένας με εμπειρία στη μετάφραση, οι γνώμες των ικανότερων μεταφραστών μπορούν να αποκλίνουν σε μεγάλο βαθμό και η παραπάνω πρόταση είναι -για ένα αυστηρά επιστημονικό πεδίο- απελπιστικά ανεπαρκής. Επιπλέον, ο Catford στηρίζει την προσέγγισή του σε μεμονωμένες, ακόμα και τρομερά απλουστευτικές προτάσεις του είδους που βρίσκουμε σε θεωρίες μετασχηματιστικής γραμματικής καθώς και σε μεμονωμένες λέξεις· από τέτοια παραδείγματα συνάγει "μεταφραστικούς κανόνες", που απέχουν πολύ από τα σύνθετα προβλήματα τα οποία παρουσιάζονται στην πραγματική μετάφραση.

Το πρώτο κύριο κέντρο γερμανικής Übersetzungswissenschaft ήταν η σχολή της Λειψίας,^[11] όπου ανθούσε η έννοια της Äquivalenz. Οι κύριες συμβολές προήλθαν από τους Kade (1968) και Filipec (1971). Ο Kade παρουσίασε ένα σύστημα τεσσάρων σαφώς οριοθετημένων τύπων ισοδυναμίας: η ολική ισοδυναμία (totale Äquivalenz) εμφανίζεται με εντελώς ταυτόσημους όρους, όπως στην καθιερωμένη ορολογία· η facultative Äquivalenz (αντιστοιχία ενός προς πολλά) ισχύει π.χ. στην περίπτωση του γερμανικού Spannung που αντιστοιχεί στις αγγλικές λέξεις voltage, tension, suspense, stress, pressure· προσεγγιστική ισοδυναμία (approximative Äquivalenz), αντιστοιχία του ενός σε μέρος ενός, βρίσκουμε στο γερμανικό Himmel σε σχέση με τα heaven/ sky, ενώ η μηδενική ισοδυναμία (Null Äquivalenz) διαπιστώνεται σε περιπτώσεις στοιχείων που είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με την κουλτούρα (όπως wicket "όρος του κρίκετ" ή Privatdozent "βαθμίδα καθηγητή"). Η εργασία του Kade ασχολείται κυρίως με μετάφραση μιας ειδικής γλώσσας, κατά την οποία μια τέτοια ποσοτική προσέγγιση θα μπορούσε να εφαρμοστεί. Ωστόσο, το σύστημά του των τύπων ισοδυναμίας στόχευε να περιλάβει τη μετάφραση όλων των ειδών γλώσσας, για τις περιπλοκές της οποίας είναι και πάλι ανεπαρκές. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της προσέγγισης του Kade είναι η υπόρρητη παραδοχή πως το γλωσσικό σύστημα μπορεί να εξισωθεί με τη συγκεκριμένη πραγμάτωση ενός κειμένου (ένα πρόβλημα που θα σχολιαστεί παρακάτω στην ενότητα 2.3.), ενώ ήταν αυτός που παρουσίασε την έννοια των "δυνάμει ισοδυνάμων" από τα οποία ο μεταφραστής επιλέγει το "βέλτιστο ισοδύναμο" για την εν λόγω περίπτωση - μια ακόμη απλούστευση της μεταφραστικής διαδικασίας, την οποία οι γλωσσολογικά προσανατολισμένοι θεωρητικοί περιλαμβάνουν χωρίς να αξιολογούν στα κείμενά τους (πβ. Reiss 1971, Diller & Kornelius 1978). Γενικά, το σύστημα τύπων ισοδυναμίας του Kade παρεμπόδιζε την περαιτέρω εξέλιξη, επειδή περιοριζόταν στο επίπεδο των μεμονωμένων λέξεων - μια προσέγγιση που σαφώς αντικατόπτριζε τον ατομικιστικό γλωσσολογικό προσανατολισμό που κυριαρχούσε ακόμα εκείνη την περίοδο. Απέναντι σε αυτό, η έννοια που

παρουσίασε ο Filirec (1971), ο οποίος έδωσε προτεραιότητα στη "δομική ισοδυναμία" ή ισοδυναμία του συνόλου κειμένου σε σχέση με ατομικά λεξικά ισοδύναμα αντιπροσωπεύει ένα σοβαρό βήμα μπροστά.

Στη Δυτική Γερμανία η "Äquivalenzdiskussion" έφτασε στο αποκορύφωμά της τη δεκαετία του 1970 (πβ. Wilss 1977: 156), μολονότι συνίστατο ουσιαστικά στην υιοθέτηση και ταξινόμηση των ήδη υπάρχουσών εννοιών και όρων που συζητήθηκαν παραπάνω, ενώ προστέθηκαν λίγες νέες και πρωτότυπες ιδέες. Οι πέντε τύποι ισοδυναμίας του Koller, για παράδειγμα (denotativ [δηλωτική], konnotativ [συνδηλωτική], textnormativ [κανονιστική], pragmatisch [πραγματολογική], formal [τυπική]), όπως παρουσιάστηκαν το 1979, αντιπροσωπεύουν κάτι ελάχιστα περισσότερο από μια αναδιαμόρφωση άλλων τύπων ισοδυναμίας και οι ίδιοι οι όροι είναι ελάχιστα στεγανοί.^[12]

Ωστόσο, γύρω στα 1980, εμφανίστηκαν ορισμένες μελέτες που έριχναν νέο φως στην έννοια της ισοδυναμίας και ταυτόχρονα ασχολούνταν με την ουσιώδη -αλλά ελάχιστα διερευνημένη μέχρι τότε- διαφορά ανάμεσα στον αγγλικό όρο equivalence και τον γερμανικό Äquivalenz. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα σαφές αν κάποιος συγκρίνει δύο μελέτες που συσχετίζουν την έννοια της equivalence και την αντίστοιχη Äquivalenz με τα προβλήματα λογοτεχνικής μετάφρασης: το έργο του Norbert Hofmann *Redundanz und Äquivalenz in der literarischen Übersetzung, dargestellt an fünf deutschen Übersetzungen des Hamlet* (1980) και το έργο του Robert de Beaugrande *Factors in a Theory of Poetic Translating* (1978), που περιλαμβάνει τη μετάφραση που έκανε ο ίδιος ο συγγραφέας του έργου *Ελεγείες του Ντουίνο* του Rilke. Η προσέγγιση του Hofmann στηρίζεται στους Nida, Kade, και Reiss, όπου η έννοια της ισοδυναμίας χρησιμοποιείται ως ένα στενό, στοχοθετημένο, αυστηρά επιστημονικό κριτήριο. Απέναντι σε αυτό η έννοια της ισοδυναμίας του Beaugrande -«με την οποία εννοώ ότι η μετάφραση είναι μια έγκυρη αντιπρόσωπος του πρωτοτύπου σε μια επικοινωνιακή πράξη» (1978: 14)- είναι τόσο ευρεία ώστε παίζει έναν ήσσονα μόνο ρόλο στις «στρατηγικές της μετάφρασης που διέπονται από κανόνες». Το 1981 ο Stephen Ross, σε ένα δοκίμιο σχετικά με την πολυπλοκότητα της μετάφρασης, προχώρησε ακόμη προτείνοντας ότι ο όρος equivalence θα έπρεπε να αντικατασταθεί από τον ασαφέστερο όρο similarity (ομοιότητα). Τον ίδιο χρόνο, στο βιβλίο του *Approaches to Translation*, ο Peter Newmark δήλωνε με αποπλιστική ευθύτητα: «Άλλα θέματα, όπως τη μεταφραστική μονάδα, τη μεταφραστική ισοδυναμία, τη μεταφραστική σταθερότητα, τα θεωρώ ως αποστεωμένα - είτε υπερβολικά θεωρητικά είτε υπερβολικά αυθαίρετα» (1981). Η ουσιώδης διαφορά ανάμεσα στην αγγλική και τη γερμανική έννοια της ισοδυναμίας αναδύεται σαφώς από αυτές τις παρατηρήσεις και μπορεί να συνοψιστεί στο εξής: ενώ η Äquivalenz -ως στενή, στοχοθετημένη και αυστηρά επιστημονική σταθερά- έχει καταστεί όλο και πιο στατική και μονοδιάστατη, η equivalence (αφήνοντας εκτός τις κυρίαρχες έννοιες της μετασχηματιστικής γραμματικής της δεκαετίας του 1960) έχει γίνει όλο και πιο χονδρική και ασαφής σε βαθμό ώστε να μη σημαίνει τίποτα.

Αυτό θα μπορούσε να είναι το λογικό τέλος στην όλη συζήτηση, αλλά είναι απαραίτητη μια αντιστοίχιση λόγω της μεταγενέστερης νεκρανάστασης του όρου Äquivalenz στη Γερμανία: το κείμενο του Neubert που διαβάστηκε στο συνέδριο του Saarbrücken το 1983 (Neubert 1984) δείχνει πως η Σχολή της Λειψίας ακόμα χρησιμοποιεί την έννοια, μολονότι "η ισοδυναμία του που δεσμεύεται από το κείμενο" αντιπροσωπεύει μια ριζική επανεφαρμογή της ορθόδοξης προσέγγισης της Σχολής της Λειψίας, και ο ίδιος συνέχισε να χρησιμοποιεί τον όρο σε πιο πρόσφατες εργασίες του (Neubert 1986). Τέλος, στους Reiss & Vermeer 1984, ο Reiss προσπάθησε να αναστήσει τον όρο με έναν τροποποιημένο ορισμό και με μια αναλογία ανάμεσα στο φαινόμενο της ισοδυναμίας και την ηλεκτρική μηχανολογία (Reiss & Vermeer 1984: 82), μολονότι άλλοι γερμανόφωνοι μελετητές αμφισβητούν την έννοια της ισοδυναμίας κατηγορηματικά σαν μια έννοια ανάρμοστη για τις μεταφραστικές σπουδές (όπως για παράδειγμα οι Hönig & Kussmaul 1982, ο Holz-Mänttari 1984, Paercke & Forget 1981, Scmitt 1986). Σε αυτή τη μελέτη διατυπώνεται επίσης η άποψη ότι η ισοδυναμία είναι ανάρμοστη ως βασική έννοια στη μεταφραστική θεωρία: ο όρος equivalence, εκτός του ότι είναι ανακριβής και σφαλικά ορισμένος (ακόμα και μετά από μια θερμή συζήτηση είκοσι χρόνων) παρουσιάζει μια ψευδαίσθηση συμμετρίας ανάμεσα σε γλώσσες, η οποία δεν υπάρχει πέρα από το επίπεδο ασαφών προσεγγίσεων και η οποία παραμορφώνει τα βασικά προβλήματα της μετάφρασης.

2.4. Η μετάφραση ως χειραγώγηση

Η δεύτερη κύρια σχολή σκέψης στην Ευρώπη θεωρεί τις μεταφραστικές σπουδές σαν έναν κλάδο της συγκριτικής λογοτεχνίας. Αυτή η σχολή συγκεντρώνεται γύρω από την ολλανδόφωνη περιοχή και αντιπροσωπεύεται κυρίως από ακαδημαϊκούς όπως ο Andre Lefevere, ο Jose Lambert και ο Theo Hermans, αλλά επίσης περιλαμβάνει τη Susan Bassnett στην Αγγλία και μερικούς ισραηλινούς ακαδημαϊκούς όπως ο Gideon Tougy. Για μια μακρά περίοδο, μεγάλο μέρος του έργου τους ήταν στην ουσία μη προσβάσιμο, καθώς υπήρχε σε μορφή πολυγραφημένων χειρογράφων, αδημοσίευτων διδακτορικών διατριβών, πρακτικών συνεδρίων ή τοπικών εκδόσεων περιορισμένης κυκλοφορίας.^[13] Ίσως αυτή να ήταν η αιτία για την οποία η προσέγγισή τους στη μετάφραση έμοιαζε κάπως αποσπασματική και μη συνεκτική στον εξωτερικό παρατηρητή, ενώ έλαβε λίγη προσοχή από τους γερμανούς θεωρητικούς που είχαν γλωσσολογικό προσανατολισμό. Αργότερα, ωστόσο, ορισμένα εξέχοντα μέλη της ομάδας εξέδωσαν μια ανθολογία δοκιμίων με τίτλο *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation* (Hermans 1985), λόγω της οποίας επονομάστηκαν ως "η Σχολή της Χειραγώγησης". Αυτό είναι πράγματι ένας σωστός χαρακτηρισμός της προσέγγισής τους. Στην εισαγωγή του βιβλίου ο Theo Hermans γράφει: «Από την πλευρά της λογοτεχνίας στόχου, κάθε μετάφραση συνεπάγεται έναν βαθμό χειραγώγησης του πρωτότυπου κειμένου για έναν ορισμένο σκοπό.» (1985: 9). Επομένως, η αφετηρία τους είναι το εντελώς αντίθετο από αυτό που αντιπροσωπεύει η γλωσσολογικά προσανατολισμένη σχολή που παρουσιάστηκε πιο πάνω: όχι στοχευόμενη ισοδυναμία αλλά παραδεδεγμένη χειραγώγηση.

Στις αγγλικές εκδόσεις τους, οι ακαδημαϊκοί χαρακτηρίζουν το αντικείμενό τους Μεταφραστικές Σπουδές, αλλά το ολλανδικό όνομα για αυτό είναι *vertaalwetenschap*. Παρά την τυπική ομοιότητα του όρου με τη γερμανική λέξη *Übersetzungswissenschaft*, η προσέγγισή τους έχει λίγα κοινά σημεία με τη γερμανική σχολή. Αντίθετα, αυτοί οι ακαδημαϊκοί εργάζονται σχεδόν όλοι στη Συγκριτική Λογοτεχνία και περιορίζονται αποκλειστικά στη λογοτεχνική μετάφραση, την οποία οι Γερμανοί θεωρητικοί που έχουν γλωσσολογικό προσανατολισμό απέρριψαν ως παρεκκλίνουσα γλώσσα μη προσβάσιμη στην αυστηρή ανάλυση της επιστημονικής ερμηνείας. Αντίθετα, οι ακαδημαϊκοί των Κάτω Χωρών απορρίπτουν ρητά την επίδραση της γλωσσολογίας στο πεδίο σπουδών τους:

Η γλωσσολογία, σαφώς, έχει ωφελήσει την κατανόησή μας της μετάφρασης σε ό,τι αφορά κοινά, μη-λογοτεχνικά κείμενα. Καθώς όμως είναι υπερβολικά περιορισμένου πεδίου ώστε να χρησιμοποιηθεί από τις λογοτεχνικές σπουδές, όπως δείχνουν οι υπερβολικές πρόσφατες προσπάθειες για την κατασκευή μιας κειμενογλωσσολογίας, και ακατάλληλη να αντιμετωπίσει τις πολλαπλές δυσκολίες των λογοτεχνικών έργων, έγινε φανερό ότι δεν μπορούσε να αποτελέσει σωστή βάση ούτε για τη μελέτη της λογοτεχνικής μετάφρασης. (Hermans 1985: 10, η έμφαση δική μας).

Με δεδομένη αυτή τη στάση μπορεί κανείς να περιγράψει τις δύο προσεγγίσεις ως "αμοιβαία αποκλειόμενες": κάθε πλευρά απορρίπτει το πεδίο της άλλης χρησιμοποιώντας εκπληκτικά ασαφείς και γενικούς όρους σαν ένα τομέα εκτός των δικών της στόχων, ενδιαφερόντων και ευθύνης. Παραμένει το ερώτημα του τι σημαίνει ακριβώς "ελεύθερο παιχνίδι" με τη γλώσσα αφενός και τι είναι "κοινό κείμενο" αφετέρου.

Η προσέγγιση της "Σχολής της Χειραγώγησης" στηρίζεται στην έννοια του λογοτεχνικού πολυσυστήματος που ανάγεται στους ρώσους φορμαλιστές και τους δομιστές της Πράγας, αλλά ιδιαίτερα όπως οι θεωρίες αυτές έχουν αναπτυχθεί από τον ακαδημαϊκό του Τελ Αβίβ Itamar Even-Zohar (1978 και 1979):

Με βάση κάποιες σκέψεις από το πεδίο της γενικής συστημικής, της μελέτης του πώς λειτουργούν τα συστήματα, ο Even-Zohar και οι συνάδελφοί του διατύπωσαν την άποψη ότι "η λογοτεχνία" σε μια δεδομένη κοινωνία είναι μια συλλογή από διάφορα συστήματα, ένα σύστημα-συστημάτων ή πολυσύστημα, στο οποίο ποικίλα γένη, σχολές, τάσεις και ό,τι προκύπτει συνωθούνται και βρίσκονται σε ανταγωνισμό το ένα με τα

άλλα για αναγνωστικό κοινό, αλλά επίσης για κύρος και εξουσία. Ιδωμένη από αυτή την οπτική γωνία, η "λογοτεχνία" δεν είναι πλέον το επιβλητικό και στατικό αντικείμενο που τείνει να είναι για τους κανονιστές αλλά μια έντονα κινητική κατάσταση στην οποία τα πράγματα συνεχώς αλλάζουν. (Holmes 1985: 150)

Ένα τέτοιο πολυσύστημα δεν χαρακτηρίζεται μόνο από σταθερές μετατοπίσεις και αλλαγές, αλλά και από εσωτερικές αντιθέσεις περιλαμβανομένων των αντιθέσεων μεταξύ "πρωτευόντων" και "δευτερευόντων" μοντέλων και τύπων. Τέτοια πρωτεύοντα κείμενα είναι τα πιο καινοτόμα, «αυτά που εισάγουν στο λογοτεχνικό πολυσύστημα νέες ιδέες, νέες μεθόδους, νέους τρόπους θεώρησης της λογοτεχνίας και του κόσμου που δεν ήταν παρόντα πριν» (Holmes 1985: 151). Τα δευτερεύοντα κείμενα είναι τα πιο συντηρητικά που επιβεβαιώνουν και υποστηρίζουν το υπάρχον σύστημα.

Σε αυτή την οπτική, η λογοτεχνική μετάφραση θεωρείται ως ένα από τα στοιχεία που συμμετέχουν στον μόνιμο αγώνα για επιβίωση και κυριαρχία, και οι ισραηλινοί ακαδημαϊκοί υπογραμμίζουν ότι οι μεταφράσεις έχουν συχνά παίξει έναν πρωτεύοντα, δημιουργικό και καινοτόμο ρόλο εντός των λογοτεχνικών συστημάτων τους. Επομένως, σε αυτή την προσέγγιση, η μετάφραση θεωρείται ως ένας τύπος κειμένου με τα δικά του δικαιώματα, σαν ένα αναπόσπαστο τμήμα της κουλτούρας στόχου και όχι απλώς σαν μια αναπαραγωγή ενός άλλου κειμένου.

Από αυτή την αφετηρία που είναι ουσιαστικά προσανατολισμένη στον στόχο, οι ακαδημαϊκοί της "Χειραγώγησης" ανέπτυξαν τις αρχές τους, τις μεθόδους και τα θεωρητικά μοντέλα τους. Η έμφαση που δίνουν στο κείμενο στόχο οδηγεί φυσικά σε μια κατά βάση περιγραφική προσέγγιση η οποία ρητά απορρίπτει τις κανονιστικές και αξιολογικές στάσεις τόσο της παραδοσιακής μεταφραστικής θεωρίας όσο και της γλωσσολογικά προσανατολισμένης μεταφρασεολογίας. Μια επιπλέον λογική εξέλιξη είναι η αλλαγή της έμφασης από τη διαδικασία της μετάφρασης και τα προβλήματα που ενέχει στο αποτέλεσμα, το μεταφρασμένο κείμενο ως ιστορικό γεγονός. Επομένως, πέρα από το βασικό θεωρητικό πλαίσιο, οι μελέτες αυτής της ομάδας είναι συγκεκριμένες και εμπειρικές με εστίαση σε πρακτική εργασία και ειδικές περιπτώσεις. Αυτό σημαίνει ότι τα κείμενα της "Σχολής της Χειραγώγησης" συγκεντρώνονται στην περιγραφή και ανάλυση μεταφράσεων (Lefevere 1984) με τη σύγκριση διαφορετικών μεταφράσεων του ίδιου έργου (κυρίως περιγραφικά μάλλον παρά αξιολογικά), στην εξέταση της πρόσληψης των μεταφράσεων (Vanderauwera 1985) και στον εντοπισμό ιστορικών πλαισίων (Van Gorp 1985, Lambert et al. 1985, Toury 1986). Κοντολογίς, έχουν πολλά κοινά σημεία με τις συμβατικές σπουδές στη Συγκριτική Λογοτεχνία με τη διαφορά ότι ασχολούνται με μεταφράσεις μάλλον παρά με πρωτότυπα έργα.

Μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο της λογοτεχνικής μετάφρασης, ωστόσο, μερικές ιδέες που παρουσίασαν οι ακαδημαϊκοί των Κάτω Χωρών είναι πραγματικά ερεθιστικές. Η βίαιη απόρριψη αυτών που περιγράφονται ως «κανονιστικές προσεγγίσεις που προσανατολίζονται στο πρωτότυπο και που είναι τυπικές στην παραδοσιακή σκέψη γύρω από τη μετάφραση» (Hermans 1985: 9) περιλαμβάνει ακόμα και την απόρριψη της μεταφραστικής κριτικής γενικά καθώς και των ινστιτούτων εκπαίδευσης μεταφραστών που ακολουθούν μια αναπόφευκτα κανονιστική και αξιολογική προσέγγιση.^[14] Πραγματικά, ο Toury προχώρησε αρκετά ώστε να υπερασπίζεται τον μη εκπαιδευμένο "φυσικό μεταφραστή" (Toury 1984) σαν έναν "μη-κομφορμιστή" (Toury 1980a). Στο άκρο της αυτή η υπόθεση συνεπάγεται ότι οποιοδήποτε κείμενο πρέπει να θεωρείται ως μετάφραση ενός άλλου κειμένου, αν δηλώνεται ως τέτοιο και θα πρέπει συνεπώς να το μεταχειρίζεται ο ακαδημαϊκός σαν ένα αποδεκτό τμήμα του λογοτεχνικού συστήματος. Αναρωτιέται κανείς αν το στοιχείο της αξιολόγησης και της κρίσης μπορεί ποτέ να καταργηθεί.

Από την άλλη πλευρά, η ευρεία πανοραμική θέα του λογοτεχνικού πολυσυστήματος ως αντίθετη στη συγκέντρωση σε ένα ατομικό στοιχείο ενός συγκεκριμένου κειμένου αντιπροσωπεύει μια ευπρόσδεκτη και απαραίτητη αναπροσαρμογή σε αντίθεση με τη μυωπική προοπτική των υπερασπιστών της ισοδυναμίας. Πράγματι, αυτό που Hermans αποκαλεί "το νέα παράδειγμα για τη μελέτη της λογοτεχνικής μετάφρασης" (1985: 10) φαίνεται να έχει μεγάλη δυναμική για τη μεταφραστική θεωρία στο βαθμό που αξιοποιείται

πλήρως. Πρόκειται περί του εξής:

... μια άποψη της λογοτεχνίας ως *σύνθετου και δυναμικού συστήματος*, μια πεποίθηση ότι θα έπρεπε να υπάρχει μια συνεχής *αλληλεπίδραση μεταξύ θεωρητικών μοντέλων και πρακτικών ειδικών περιπτώσεων*· μια προσέγγιση της λογοτεχνικής μετάφρασης που είναι περιγραφική, προσανατολισμένη στον στόχο, λειτουργική και συστημική· και ένα ενδιαφέρον στις *νόρμες και τους περιορισμούς* που ορίζουν την *παραγωγή και πρόσληψη* των μεταφράσεων, στη σχέση μετάφρασης και *άλλων τύπων κειμενικής διαδικασίας* και στον τόπο και ρόλο της μετάφρασης τόσο *εντός μιας δεδομένης λογοτεχνίας* όσο και στη *διάδραση μεταξύ λογοτεχνιών*. (1985: 10, η έμφαση δική μας)

Η παραπάνω επισκόπηση των λογοτεχνικών και γλωσσολογικών προσανατολισμών στην ιστορία της μεταφραστικής θεωρίας μάς οδηγεί σε μερικά ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Πρώτα από όλα, είναι εντυπωσιακό πόσο επαναλαμβάνονται μερικές από τις σκέψεις, τις έννοιες και τους όρους: η ιστορική διχοτομία έχει βασικά το ίδιο περιεχόμενο είτε χρησιμοποιούνται οι λέξεις "πιστή"/ "ελεύθερη" είτε "λέξη"/ "έννοια" είτε "προσανατολισμένη στο πρωτότυπο"/ "προσανατολισμένη στον στόχο" ακόμα και στο νέο παράδειγμα που αναπτύχθηκε στις Κάτω Χώρες. Οι ίδιες αρχές και συμβουλές για μια καλή μετάφραση έχουν διατυπωθεί με σχεδόν ταυτόσημες λέξεις τουλάχιστον από τον καιρό της Αναγέννησης. Δεύτερον, όλοι οι θεωρητικοί, είτε γλωσσολόγοι είτε θεωρητικοί της λογοτεχνίας, διατυπώνουν αρχές για τη δική τους περιοχή της μετάφρασης. Γίνονται μικρές μόνο προσπάθειες να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στη λογοτεχνική και την "άλλη" μετάφραση. Τρίτον, ούτε η προοπτική των λογοτεχνικών σπουδών ούτε οι μέθοδοι της γλωσσολογίας έχουν παράσχει κάποια ουσιαστική βοήθεια στην πρόοδο των μεταφραστικών σπουδών σαν σύνολο. Αυτό που χρειάζεται είναι μια βασική αναθεώρηση στη σκέψη, ένα ξανακοίταγμα των παραδοσιακών μορφών κατηγοριοποίησης και μια ολοκληρωμένη μέθοδος που βλέπει τη μετάφραση στην ολότητά της και όχι μόνο ορισμένες μορφές της.

3. Κατηγοριοποίηση και κειμενικοί τύποι

Η τάση να κατηγοριοποιούμε είναι έμφυτη στον άνθρωπο και ουσιώδης για την επιστημονική ανάπτυξη και, προκειμένου να μπορούμε να κατηγοριοποιούμε, χρειαζόμαστε έννοιες. Η συζήτηση μέχρι στιγμής έχει επικεντρωθεί γύρω από κάποιες έννοιες (όπως γύρω από την ασταθή έννοια της ισοδυναμίας) και τις κατηγορίες που προκύπτουν από αυτές. Κοιτάζοντας πίσω στους ορισμούς και τις περιγραφές που διατυπώθηκαν μέχρι στιγμής σε αυτή τη μελέτη, διαπιστώνουμε ότι και αυτές εμπίπτουν σε αυστηρή πόλωση ή σε διακριτές κατηγορίες, με τη *διχοτομία* να είναι η πιο ευδιάκριτη. Στη γλωσσολογία του 20ού αιώνα η διχοτομία ως τύπος κατηγοριοποίησης είναι συνδεδεμένη ιδιαίτερα με τον Saussure, του οποίου η διάκριση ανάμεσα σε μορφή και ουσία των γλωσσικών στοιχείων αντικατοπτρίζεται άμεσα στη διχοτομία του Nida μεταξύ τυπικής και δυναμικής ισοδυναμίας και στη διχοτομία του Catford μεταξύ τυπικής αντιστοιχίας και κειμενικής αντιστοιχίας. Μια άλλη μορφή κατηγοριοποίησης είναι η *τυπολογία* ή ένα σύστημα τομέων που μοιάζουν με κουτάκια, όπως στο σύστημα τύπων ισοδυναμίας του Kade, καθένας από τους οποίους είναι σαφώς διαχωρισμένος και αυστηρά οριοθετημένος από τους άλλους.

Τόσο η διχοτομία όσο και η τυπολογία είναι θεμελιώδεις στην κλασική θεωρία της κατηγοριοποίησης που αποτελεί τμήμα της Δυτικής κουλτούρας. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, η εγκυρότητα αυτής της θεωρίας έχει αμφισβητηθεί από αρκετές γνωσιακές επιστήμες: σχετική με το θέμα μας είναι η εργασία που έγινε στην ψυχολογία από την Eleanor Rosch και η ανάπτυξη της στη γλωσσολογία από τον George Lakoff.^[15]

3.1. Πρωτοτύπος (*prototype*) και μορφή (*gestalt*)

Στη μελέτη του *Categories and Cognitive Models* (1982), ο Lakoff κάνει μια σύντομη αναφορά στην κλασική θεωρία της κατηγοριοποίησης: αυτή περιλαμβάνει *σαφή όρια* ανάμεσα στις κατηγορίες χωρίς οριακές

περιπτώσεις ή ασάφεια, *κοινές ιδιότητες* ως προϋπόθεση για να ανήκει ένα στοιχείο σε μια κατηγορία (η λεγόμενη "θεωρία της λίστας"), *ομοιομορφία* ανάμεσα σε όλα τα μέλη της κατηγορίας, *ακαμψία* των ορίων ανάμεσα στις κατηγορίες, *εσωτερικό ορισμό*, αυστηρά *αντικειμενικές προϋποθέσεις* για ένταξη στην κατηγορία και την αναγωγιστική αρχή των *έσχατων πρωτοστοιχείων* (Lakoff 1982: 15).

Πουθενά αλλού δεν σκιαγραφείται καλύτερα αυτή η αντικειμενιστική και αναγωγιστική προσέγγιση παρά στη μέθοδο της τυποποιημένης ανάλυσης σε συστατικά, η οποία μέχρι πρόσφατα κυριαρχούσε στη λεξική σημασιολογία. Ένα περίφημο παράδειγμα είναι η λέξη *εργένης*, η οποία, όπως παρουσιάζεται στη σημασιολογική θεωρία της μετασηματιστικής γραμματικής (πβ. Katz 1972), ανάγεται στα συστατικά ή έσχατα πρωτοστοιχεία + ΑΡΣΕΝΙΚΟΣ, +ΕΝΗΛΙΚΟΣ, - ΕΓΓΑΜΟΣ.

Στη βάση παραδειγμάτων, η Eleanor Rosch άρχισε να ελέγχει την κλασική θεωρία της κατηγοριοποίησης όπως αυτή εκτίθεται στην αντικειμενιστική ψυχολογία, όπου βιωματικές-εμπειρικές όψεις (αντίληψη, νοητικά σχήματα, σωματικές εμπειρίες, επιθυμίες και προσδοκίες, κοινωνικές εμπειρίες, κατανόηση ενός πράγματος βάσει ενός άλλου) αποκλείστηκαν εντελώς. Τα πειράματα της Rosch διέψευσαν την κλασική θεωρία σε όλα τα σημεία και οδήγησαν στη δική της θεωρία της φυσικής κατηγοριοποίησης (1973), κατά την οποία οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν με βάση *πρωτοτύπους* - με άλλα λόγια η φυσική κατηγορία έχει μια εστία ή έναν "σκληρό πυρήνα" και εξασθενεί καθώς προχωρούμε προς τα άκρα. Στην κατηγορία της Rosch ΠΟΥΛΙ, για παράδειγμα, οι κοκκινολαίμηδες κρίνονται ως πιο αντιπροσωπευτικοί από τους πιγκουίνους και τις στρουθοκαμήλους, ενώ οι πολυθρόνες γραφείου κρίνονται ως πιο αντιπροσωπευτικές καρέκλες από τις κουνιστές πολυθρόνες, τα παιδικά καρεκλάκια ή τις ηλεκτρικές καρέκλες (Lakoff 1982: 16).

Τα ευρήματα της Rosch επηρέασαν επίσης τη σημασιολογική θεωρία στην Αμερική, όπου η πρόσφατα διατυπωμένη θεωρία της "σημασιολογίας των πρωτοτύπων" αμφισβητεί την εγκυρότητα της "θεωρία της λίστας", όπως αυτή υποστηρίχθηκε από τη γενετική θεωρία. Αυτό σημαίνει ότι το λεξικό στοιχείο *εργένης* δεν μπορεί να αναχθεί στο σύνολο των τριών απλών συστατικών, αλλά εξαρτάται επίσης από έναν πρωτότυπο που ορίζεται από κοινωνικοπολιτισμικούς παράγοντες. Ο Fillmore υποστηρίζει:

Ο *εργένης* μπορεί να οριστεί ως ένας άγαμος, ενήλικος άνδρας, αλλά το ουσιαστικό υπάρχει σαφώς ως ένας μηχανισμός κατηγοριοποίησης ανθρώπων μόνο στο περιβάλλον μιας ανθρώπινης κοινωνίας στην οποία ισχύουν ορισμένες προσδοκίες σχετικά με τον γάμο και την ηλικία γάμου. Άνδρες που έχουν μακροχρόνιες σχέσεις δεν θα περιγράφονταν κανονικά ως *εργένηδες*: ένα αγόρι που θα εγκαταλείπεται στη ζούγκλα και θα μεγάλωνε εκεί μακριά από την επαφή με ανθρώπινη κοινωνία δεν θα αποκαλούνταν *εργένης*: και ο Ιωάννης Παύλος ο Δεύτερος δεν θεωρείται *εργένης*. (1982: 34)

Με άλλα λόγια, ο Πάπας μπορεί να είναι ένας άγαμος ενήλικος, αλλά δεν αποτελεί τον πρωτότυπο του *εργένη*: είναι μάλλον στην "οριακή γραμμή" στη "θαμπή άκρη" της κατηγορίας ΕΡΓΕΝΗΣ.

Η έννοια της "θαμπής άκρης", όπως εφαρμόζεται σε έννοιες, δεν είναι βέβαια νέα: αυτή η έκφραση χρησιμοποιήθηκε από τον Βιτγκενστάιν στις *Φιλοσοφικές του Έρευνες* του 1953. Μια άλλη γνωστή έννοια του Βιτγκενστάιν, η έννοια των "οικογενειακών συγγενειών" επιβεβαιώνεται επίσης από τα πειράματα της Rosch, όταν χρησιμοποιείται με τη σημασία των "αντιληπτών ομοιοτήτων ανάμεσα σε αντιπροσωπευτικά και μη αντιπροσωπευτικά μέλη" της εν λόγω κατηγορίας (Lakoff 1982: 16). Επομένως, η συμμετοχή σε μια κατηγορία δεν εξαρτάται από αναγκαίες και καθορισμένες συνθήκες, όπως στην κλασική θεωρία, αλλά μάλλον από "συνδυασμούς κατηγορημάτων που χαρακτηρίζουν τα πιο αντιπροσωπευτικά μέλη" (Lakoff 1982: 16).

Ένα δεύτερο σημαντικό συμπέρασμα από τα πειράματα της Rosch προέρχεται από αυτό που αποκαλεί αποτελέσματα βασικού επιπέδου, με τις βασικές κατηγορίες να τοποθετούνται ανάμεσα στις υπερώνυμες και τις υπώνυμες. Έτσι, η *καρέκλα* αντιπροσωπεύει το βασικό επίπεδο ανάμεσα στην υπερώνυμη *έπιπλο* και

την υπώνυμη *κουνιστή πολυθρόνα*. Η χρήση τέτοιων ταξονομιών δεν είναι κάτι καινούριο στη γλωσσική θεωρία (ήταν πολύ κοινή στη δομική σημασιολογία, πβ. Snell-Hornby 1983), αλλά ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη σε σχέση με τα συμπεράσματα της Rosch και την έρευνα στην οποία οδήγησαν. Η Rosch υποστηρίζει ότι οι βασικές κατηγορίες (όπως *καρέκλα*) δεν εξαρτώνται από τα αντικείμενα καθεαυτά, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διεπιδρούν με αυτά, τα προσλαμβάνουν και τα χρησιμοποιούν. Έτσι, ενώ η *καρέκλα* θεωρείται ως ένα αντικείμενο στο οποίο καθόμαστε, δεν υπάρχει μια διαδραστική εικόνα που να σχετίζεται με την πιο αφηρημένη υπερόνυμη κατηγορία *έπιπλο*. Η έννοια της Rosch της κατηγορίας βασικού επιπέδου κινητοποίησε την έρευνα στην εθνοβιολογία από τον Brent Berlin (Berlin et al. 1974), ο οποίος καταλήγει ότι το "επίπεδο του λαϊκού-γενικευτικού" (κατά την ορολογία του) είναι από πολλές απόψεις ψυχολογικά βασικό: σε αυτό το επίπεδο οι γλώσσες έχουν απλά ονόματα, οι κατηγορίες έχουν μεγαλύτερη πολιτισμική σημασία και τα πράγματα τα θυμόμαστε πιο εύκολα αλλά, πάνω από όλα, και αυτό είναι το βασικό σημείο:

σε αυτό το επίπεδο, τα πράγματα προσλαμβάνονται *ολιστικά*, σαν μια *μοναδική μορφή* (*gestalt*), ενώ για την ταυτοποίηση σε ένα χαμηλότερο επίπεδο, πρέπει να αναδειχθούν συγκεκριμένες λεπτομέρειες (Lakoff 1982: 20, η έμφαση δική μας).

Αυτή η ολιστική αρχή της μορφής (*gestalt*) θα είναι ουσιάδης στην ολοκληρωμένη προσέγγισή μας της μετάφρασης, η οποία για πολύ καιρό θεωρούνταν απλώς ως ένα θέμα μεμονωμένων λέξεων. Όπως η έννοια της "Θαμπίς άκρης", η έννοια της μορφής (*gestalt*) μας συνδέει με την Ευρωπαϊκή παράδοση: η κύρια αρχή της Σχολής της ψυχολογίας της μορφής (*Gestalt*), που στηρίζεται σε πειραματικές μελέτες των Max Wertheimer, Wolfgang Köhler και Kurt Kofka (Wertheimer 1912), είναι ότι το όλον συνίσταται σε κάτι περισσότερο από το απλό άθροισμα των μερών του καθώς και ότι η ανάλυση των μερών δεν μπορεί να παράσχει μια κατανόηση του όλου. Αυτή η αρχή -ένα παλιό συμπέρασμα στις λογοτεχνικές σπουδές- αγνοήθηκε μέχρι πολύ πρόσφατα εντελώς από τους φιλόλογους και τους γλωσσολόγους: η μελέτη της γλώσσας, και μαζί με αυτή, η "επιστημονική", γλωσσολογικά προσανατολισμένη μεταφραστική θεωρία, παρέμεινε ατομιστική, αποσπασματική και άσχετη με τη γλώσσα στη συγκεκριμένη της πραγμάτωση. Η αλλαγή έλαβε χώρα στη δεκαετία του 1970, κυρίως, όπως στην περίπτωση των πρωτοτύπων και των μορφών, μέσω άλλων επιστημών όπως της κοινωνιολογίας (κοινωνιολογίας), ηθικής φιλοσοφίας (τη θεωρία γλωσσικών πράξεων των Austin και Searle), της εθνολογίας και της ψυχολογίας καθώς και με την ανάπτυξη της κειμενογλωσσολογίας, που κατέστησε δυνατή μια πιο ολιστική προσέγγιση της γλώσσας.^[16] Στην Αμερική, η εθνοβιολογική έννοια της μορφής του Berlin αναπτύχθηκε σε γλωσσολογική έννοια από τον Lakoff στη μελέτη του "Linguistic Gestalts" (1977). Ταυτόχρονα, ο φινλανδός γλωσσολόγος Raimo Anttila δημοσίευσε ένα δοκίμιο που στηριζόταν στις ίδιες αρχές της ψυχολογίας Gestalt με τον τίτλο "Dynamic fields and linguistic structure: A proposal for a Gestalt linguistics" (1977), ενώ στη Γερμανία κυκλοφόρησε ένα βιβλίο του Stephan Langhoff με τον τίτλο *Gestaltlinguistik* (1980). Ακόμα και αν ο όρος Gestalt linguistics (γλωσσολογία της μορφής) χρησιμοποιείται μόνο σε λίγες ατομικές μελέτες, η ίδια η ολιστική αρχή έχει καταστεί ολοένα και περισσότερο κυρίαρχη στη μελέτη της γλώσσας τα τελευταία χρόνια, ενώ έχει πρωτεύουσα σημασία για την πρόσφατη μεταφραστική θεωρία.

3.2. Τυπολογίες κειμένων και πρωτοτυπολογία

Το συμπέρασμα που έβγαλε ο Lakoff στο έργο του *Categories and Cognitive Models* είναι ότι η θεωρία της φυσικής κατηγοριοποίησης «απαιτεί όχι μόνο ένα πολύ διαφορετικό σύστημα κατηγοριών αλλά και μια διαφορετική κοσμοθεωρία μαζί με αυτό» (1982: 22). Κεντρικές σε αυτή τη νέα θεωρία είναι οι βιωματικές-εμπειρικές όψεις: «νοητικά σχήματα, μνήμη, κοινωνικές λειτουργίες, ανθρώπινες προθέσεις, πρόσληψη μορφών: όλα τα θέματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη διάδραση και με τη λειτουργία μέσα στον κόσμο μάλλον παρά με τις αντικειμενικές ιδιότητες του κόσμου» (Lakoff 1982: 22).

Η γλώσσα ως μέρος του κόσμου: η έννοια αυτή είναι κεντρική στη συνολική προσέγγιση που υιοθετείται στην παρούσα μελέτη και ταυτόχρονα αντιπροσωπεύει την απομάκρυνση από την "κοσμοαντίληψη" που κυριάρχησε στη γλωσσολογικά προσανατολισμένη μεταφραστική θεωρία.

Όπως είδαμε, οι κύριοι τύποι κατηγοριοποίησης που δεσπόζουν στη μεταφραστική θεωρία είναι η διχοτομία και η τυπολογία, η οποία είναι ένα σύστημα τομέων που μοιάζουν με κουτάκια όπως οι τύποι ισοδυναμίας του Kade. Ωστόσο, η χρήση της τυπολογίας στη μεταφραστική θεωρία εκτείνεται πέρα από την έννοια της ισοδυναμίας: ήταν ένα βασικό εργαλείο για την κατηγοριοποίηση κειμένων.

Στην πρωτοπόρα μελέτη της *Möglichkeiten und Grenzübersetzungskritik* (1971) η Katharina Reiss στοχεύει να εξαγάγει αυστηρά αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης της ποιότητας των μεταφράσεων. Η προσέγγισή της βασίζεται στην τυπολογία κειμένων που σχετίζονται με τη μετάφραση (1971: 31), όπου ο κειμενικός τύπος παρουσιάζεται σαν "λογοτεχνική κατηγορία μεταφραστικής κριτικής" (1971: 52). Η τυπολογία της Reiss θεμελιώνεται στο μοντέλο-όργανο του Karl Bühler (Bühler 1965: 28, 1990: 35), όπου ως τρεις λειτουργίες της γλώσσας θεωρούνται οι *Darstellung* (αναπαράσταση) *Ausdruck* (έκφραση) *Appell* (κλήση). Από αυτή την τριμερή διάκριση η Reiss εξαγεί αντιστοιχες "διαστάσεις της γλώσσας" και αντιστοιχούς κειμενικούς τύπους.^[17] Αυτό το παρουσιάζει στο ακόλουθο διάγραμμα:

Γλωσσική λειτουργία	Αναπαράσταση	Έκφραση	Κλήση
γλωσσική διάσταση	λογική	αισθητική	διαλογική
κειμενικός τύπος	πληροφοριακός	εκφραστικός	λειτουργικός

Η Reiss λοιπόν προτείνει κριτήρια μετάφρασης ανάλογα με τον αντίστοιχο κειμενικό τύπο: μια μεταφορά σε ένα "εκφραστικό" κείμενο, για παράδειγμα, πρέπει να αποδοθεί με μία μεταφορά στη μετάφραση, αλλά αυτό δεν είναι απαραίτητο για μια μεταφορά σε ένα "πληροφοριακό" κείμενο (1971: 62). Η ίδια αρχή εφαρμόζεται για τους ιδιοματισμούς: ο ισπανικός ιδιοματισμός "miente más que el gobierno", για παράδειγμα, σύμφωνα με τη Reiss θα αποδιδόταν στα γερμανικά με την έκφραση "er lügt allzuviel" (λέει συχνά ψέματα) σε ένα "πληροφοριακό" κείμενο, ενώ σε ένα "εκφραστικό" κείμενο μια καλύτερη απόδοση θα ήταν ο γερμανικός ιδιοματισμός "er lügt wie gedruckt" (μας λέει παραμύθια) (1971: 81). Τέτοιες ρυθμιστικές γενικεύσεις μπορούν να είναι πολύ παραπλανητικές, και μάλιστα η Reiss έχει συχνά κατηγορηθεί γι' αυτό (πβ. Koller 1979), ότι δηλαδή είναι πολύ κατηγορηματική. Όπως η ίδια η Reiss δείχνει (1971: 32), τα περισσότερα κείμενα είναι υβριδικές μορφές, πολυδιάστατες δομές, οι οποίες μερικές φορές φαίνεται να συγκεντρώνουν αλληλοσυγκρουόμενα χαρακτηριστικά: τα σονέτα του Shakespeare εμπεριέχουν τεχνική ορολογία της εποχής του, ενώ τα σύγχρονα οικονομικά κείμενα βρίθουν από λεξικοποιημένες μεταφορές και οι διαφημίσεις (που θα κατηγοριοποιούνταν από τη Reiss ως αυστηρά "λειτουργικά" κείμενα (πβ. Reiss 1976)) χαρακτηρίζονται από τις ποικίλες μεθόδους που χρησιμοποιούν για να παρουσιάσουν πληροφορίες. Ως αφετηρία, το μοντέλο του Bühler, αναμφίβολα, ανοίγει πολλές δυνατότητες για τη μεταφραστική θεωρία· όμως ως πλαίσιο αναφοράς για αντικειμενικά κριτήρια, η τυπολογία της Reiss, όπως παρουσιάζεται εδώ, μολονότι έχει τροποποιηθεί από τη Reiss (1976), είναι υπερβολικά κατηγορηματική για την πραγματική μετάφραση σε όλη της τη συνθετότητα. Αυτό που είναι λανθασμένο είναι η χρήση κατηγοριών που μοιάζουν με κουτάκια σαν ένα είδος ρυθμιστικού δικτύου, πράγμα που δημιουργεί μια ψευδαίσθηση επιστημονικής αντικειμενικότητας, η οποία απαιτούνταν από την ακαδημαϊκή σκέψη την εποχή εκείνη.

Η τυπολογία κειμένων της Reiss δείχνει τις αδυναμίες της κλασικής θεωρίας της κατηγοριοποίησης. Στη συγκεκριμένη της πραγμάτωση η γλώσσα δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα σύστημα στατικών και σαφώς οριοθετημένων κατηγοριών. Στην παρούσα μελέτη η αυστηρή τυπολογία της αντικειμενιστικής και αναγωγιστικής παράδοσης θα αντικατασταθεί επομένως από μια πρωτοτυπολογία,^[18] ένα δυναμικό, εύκαμπτο σύστημα σχέσεων, στο οποίο οι διάφορες ετικέτες αντιπροσωπεύουν μια εξιδανικευμένη, πρωτοτυπική εστία, ενώ το δίκτυο αφήνει χώρο και για θαμπές άκρες και επικαλύψεις. Οι περιπτώσεις μίξης αποτελούν μέρος του εννοιακού συστήματος και όχι εξαιρέσεις. Ενώ η τυπολογία στοχεύει στον διαχωρισμό και την αυστηρή οριοθέτηση, η πρωτοτυπολογία στοχεύει στην εστίαση και τη λεπτή διαφοροποίηση.

4. Μια συνολική προσέγγιση

A.	Λογοτεχνική Μετάφραση	Μετάφραση Γενικής Γλώσσας	Μετάφραση Ειδικής Γλώσσας
B.	Βίβλος / Θέατρο / Σινεμά	Λυρική Ποίηση	Εφημερίδες
	Σύγχρονη Λογοτεχνία	Κλασική Αρχαιότητα	Λογοτεχνία πριν το 1900
	Παιδική Λογοτεχνία	Ελαφρά Λογοτεχνία	Επιστήμη / Τεχνολογία
Γ.	Ιστορία Πολιτισμού	Λογοτεχνικές Σπουδές	Κοινωνιοπολιτισμικές Σπουδές
	Δημιουργική έκταση γλωσσικών φαινομένων	Αναδημιουργία γλωσσικών φαινομένων	Κριτήρια
	Σταθερότητα	Αλλαγή προοπτικής	Επικοινωνιακή λειτουργία
E.	Κειμενογλωσσολογία	Ιστορική γλωσσολογία	Αντιπαραβολική γραμματική
	Ψυχολογολογία	Διαλεκτολογία	Καθιέρωση ορολογίας
Z.	Ροή ομιλίας	Ήχος	Ρυθμός
	Κειμενικό είδος και συναφή φαινόμενα	Κειμενικά είδη	Κειμενικά είδη

Οι ιδέες που συζητήθηκαν μέχρι στιγμής θα παρουσιαστούν στη συνέχεια συγκεκριμένα ως βάση για μια συνολική θεωρία μεταφραστικών σπουδών. Στο παραπάνω διάγραμμα ορίζεται ένα σύστημα σχέσεων ανάμεσα σε βασικούς κειμενικούς τύπους -ως πρωτοτύπους- και τις κρίσιμες όψεις της μετάφρασης. Στον οριζόντιο άξονα το διάγραμμα παρουσιάζει ένα φάσμα ή μια κλίμακα,^[19] όπου οι σαφείς υποδιαίρεσεις έχουν αντικατασταθεί από σταδιακές μεταβάσεις, επομένως δεν έχουν σημειωθεί οριακές γραμμές. Ταυτόχρονα, στον κάθετο άξονα, το διάγραμμα παρουσιάζει ένα *στροματικό μοντέλο*, το οποίο, σύμφωνα με την αρχή της μορφής (gestalt), προχωράει από το γενικότερο επίπεδο (A) στην κορυφή, προς τα κάτω, προς το ειδικότερο επίπεδο (Z) στη βάση, ή, με άλλα λόγια, από το μακρο- στο μικρο-επίπεδο.

Το επίπεδο A παρουσιάζει της συμβατικές περιοχές της μετάφρασης, οι οποίες μέχρι τώρα έχουν μείνει διαχωρισμένες: στα αριστερά η λογοτεχνική μετάφραση, παραδοσιακά η περιοχή των ποιητών και των λογίων, και κάποτε ως η μόνη περιοχή που άξιζε το ενδιαφέρον του θεωρητικού, και στα δεξιά η μετάφραση ειδικών γλωσσών, παραδοσιακά θεωρούμενη ως κατώτερη και η κύρια ασχολία των σχολών μετάφρασης. "Η γενική γλωσσική μετάφραση" είναι ακόμα μια ασαφής έννοια η οποία μέχρι τώρα έχει οριστεί αρνητικά ως "μη λογοτεχνική" και "μη τεχνική",^[20] η οποία ωστόσο αποτελεί υπόρρητα το αντικείμενο της γλωσσολογικά προσανατολισμένης *Übersetzungswissenschaft*. Σε αυτό το σχήμα η ιστορική διχοτομία έχει αντικατασταθεί

από ένα ρευστό φάσμα, όπου, για παράδειγμα, πρωτοτυπικά λογοτεχνικοί μηχανισμοί όπως το παιχνίδι των λέξεων και η παρήχηση μπορούν να ενταχθούν και τα δύο σε "γενικά" κείμενα εφημερίδων (πβ. 2.4.1. παρακάτω) και στη γλώσσα της διαφήμισης, και αντίθετα πρωτοτυπικά τεχνικοί όροι από τη γλώσσα της επιστήμης ή στοιχεία αναπόσπαστα συνδεδεμένα με την κουλτούρα από τη "γενική" περιοχή της πολιτικής ή της καθημερινής ζωής μπορούν να εξηγηθούν και να ερμηνευτούν ως λογοτεχνικοί μηχανισμοί (πβ. 4.2. παρακάτω).

Το επίπεδο Β παρουσιάζει μια πρωτοτυπολογία των βασικών κειμενικών τύπων, από τη Βίβλο μέχρι τη γλώσσα της σύγχρονης τεχνολογίας, τύπων οι οποίοι αποτελούν το κύριο ενδιαφέρον του μεταφραστή. Ενώ η παραδοσιακή θεωρία έχει συγκεντρώσει το ενδιαφέρον της στα στοιχεία του αριστερού άκρου του φάσματος, τη Βίβλο, τα έργα της Κλασικής Αρχαιότητας και τα σπουδαία έργα της Ευρωπαϊκής παράδοσης, ιδιαίτερα τα έργα του Shakespeare, μόνο λίγες από αυτές τις περιοχές έχουν κερδίσει το ενδιαφέρον της σύγχρονης θεωρίας, και ακόμα και τότε το ενδιαφέρον περιορίζεται σε ορισμένες όψεις (για τη μετάφραση της Βίβλου βλ. Nida & Taber 1969, για τη λυρική ποίηση βλ. Levy 1969 & Beaugrande 1978). Τα ιδιαίτερα προβλήματα της παιδικής λογοτεχνίας και της θεατρικής μετάφρασης μέχρι πρόσφατα κέρδισαν μικρή προσοχή (πβ. Verch 1976, Reiss 1982 για την παιδική λογοτεχνία και Snell-Hornby 1984, Bassnett-McGuire 1985 & Schultze 1986 για τη μετάφραση δράματος). Στο άλλο άκρο της κλίμακας βρίσκονται οι κειμενικοί τύποι ειδικών γλωσσών, το κύριο μενού του σύγχρονου επαγγελματία μεταφραστή. Στα εκπαιδευτικά κέντρα οι κύριες περιοχές είναι τα νομικά, τα οικονομικά, η ιατρική, η επιστήμη και η τεχνολογία, πεδία που ερευνώνται εντατικά στις ακαδημαϊκές σπουδές (πβ. Schmitt 1986, Stellbrink 1984a & 1985, Gerzymisch-Arbogast 1986 & 1987). Στο διάγραμμα ο περιορισμένος χώρος επέτρεψε μόνο μια μικρή επιλογή από βασικούς κειμενικούς τύπους. Υπάρχουν φυσικά και πολλοί άλλοι, παράλληλα με πολλούς μικτούς τύπους (πβ. 4.1. παρακάτω).

Το επίπεδο Γ δείχνει τις μη γλωσσικές επιστήμες -ή περιοχές της λεγόμενης "εξωγλωσσικής πραγματικότητας"- οι οποίες είναι αξεχώριστα συνδεδεμένες με τη μετάφραση. Οι όροι έχουν τοποθετηθεί στο σημείο του φάσματος που θεωρείται ότι εφαρμόζονται κυρίως, αλλά πάλι, ενδιαφερόμαστε εδώ για τη δυναμική έννοια της εστίας και όχι για τους τομείς δικτύου που υπόκεινται σε αυστηρή κατηγοριοποίηση. Τα τόξα δείχνουν τον βαθμό εφαρμογής ή, όπου επικαλύπτονται, αλληλεπίδρασης. Ουσιώδης για τη μετάφραση ειδικών γλωσσών, για παράδειγμα, είναι η εξειδικευμένη πραγματολογική γνώση του αντικειμένου που μεταφράζεται, ενώ η λογοτεχνική μετάφραση προϋποθέτει ένα υπόβαθρο στις λογοτεχνικές σπουδές και την ιστορία του πολιτισμού. Μια απαραίτητη προϋπόθεση για κάθε μετάφραση είναι η γνώση του κοινωνικοπολιτισμικού υπόβαθρου (δες 2.1. παρακάτω) τόσο της κουλτούρας του πρωτοτύπου όσο και της κουλτούρας στόχου.

Το επίπεδο Δ κατονομάζει σημαντικές όψεις και κριτήρια που ρυθμίζουν τη μεταφραστική διαδικασία καθαυτή, μια ιδιαίτερα σύνθετη περιοχή, η οποία σε αυτό το σημείο αντιμετωπίζεται μόνο συνοπτικά, καθώς τα περισσότερα από αυτά αποτελούν το κύριο θέμα των κεφαλαίων που ακολουθούν. Το Δ1 εστιάζει στο κείμενο του πρωτοτύπου: σημαντική εδώ είναι η *κατανόηση* του κειμένου (δες 2.1. και 4.1. παρακάτω), η οποία δεν σημαίνει απλώς και μόνο οικειότητα με τις λέξεις και τις δομές, αλλά προϋποθέτει την ικανότητα να διεισδύει κανείς στη σημασία του κειμένου, τόσο ως σύνθετου πολυδιάστατου όλου όσο και σε σχέση με το πολιτισμικό υπόβαθρο (δες 3.3. παρακάτω). Με ορισμένα κείμενα ειδικών γλωσσών που εμπεριέχουν καθιερωμένες έννοιες (ιδιαίτερα στην επιστήμη και την τεχνολογία) το πεδίο της ερμηνείας στενεύει σημαντικά. Το Δ2 αναφέρει κύρια κριτήρια για την στοχευόμενη μετάφραση: η έννοια της σταθερότητας μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε περιπτώσεις εννοιακής ταυτότητας (καθιερωμένη ορολογία), ενώ η έννοια της ισοδυναμίας θα πρέπει να θεωρηθεί σχετική με μερικούς τύπους μετάφρασης σε ειδικές γλώσσες όπου η έμφαση είναι σε μεμονωμένα λεξικά στοιχεία (δες 3.5.1. παρακάτω). Ωστόσο, κατά βάση, η αντίληψή μας για τη μετάφραση υποστηρίζει την πιο δυναμική προσέγγιση που θεμελίωσαν οι Hönl & Kussmaul (1982), των οποίων το κύριο κριτήριο είναι η *επικοινωνιακή λειτουργία* του κειμένου στόχου (το στάδιο που δηλώνεται στο Δ3, το οποίο ρυθμίζει αυτό που αποκαλούν "notwendigen Grad der Differenzierung" (τον απαραίτητο

βαθμό διαφοροποίησης) (δες Höning & Kussmaul 1982:58 κ.ε. και 2.2. παρακάτω). Με κείμενα που σχετίζονται με τη *δημιουργική έκταση* της γλωσσικής νόρμας (2.3. παρακάτω), αυτό εφαρμόζεται κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά σε λογοτεχνικά κείμενα - η μετάφραση σημαίνει *αναδημιουργία* γλωσσικών διαστάσεων και καταλήγει στην *αλλαγή προοπτικής* στο κείμενο στόχο (πβ. 2.4 παρακάτω).

Το επίπεδο E περιλαμβάνει εκείνες τις περιοχές της γλωσσολογίας που είναι σχετικές με τη μετάφραση. Μεγάλης σημασίας είναι η κειμενογλωσσολογία από όλες τις απόψεις της, από την ανάλυση της μακροδομής (δες 3.2. παρακάτω), της θεματικής προόδου και της προτασιακής προοπτικής (πβ. Gerzymisch-Argobast 1986) μέχρι τη συνάφεια και τη συνοχή. Η παλιότερη βιβλιογραφία απαιτεί γνώση της Ιστορικής Γλωσσολογίας, ενώ η μετάφραση ειδικών γλωσσών προϋποθέτει εξοικείωση με εργασίες πάνω στην ορολογία και πρόσβαση σε τράπεζες δεδομένων. Η αντιπαραβολική γλωσσολογία, τόσο στη σύνταξη όσο και στη λεξικολογία, έχει μεγάλη δυναμική για τη μεταφραστική θεωρία, αλλά μέχρι τώρα τα αποτελέσματά της σε αυτόν τον τομέα είναι πενιχρά (πβ. 3.5. παρακάτω). Άλλοι τομείς σχετικοί με τη μετάφραση ως επικοινωνιακή πράξη σε ένα συγκεκριμένο καταστασιακό πλαίσιο είναι η κοινωνιογλωσσολογία (ιδιαίτερα η θεωρία των γλωσσικών πράξεων, πβ. 3.4. παρακάτω) και η ψυχολογία (σε ό,τι αφορά την αλληλεπίδραση γλώσσας, εμπειρίας και σκέψης, πβ. 2.1 παρακάτω). Και τέλος, το χαμηλότερο επίπεδο Z αναφέρει φωνολογικές πλευρές ειδικής σημασίας για ορισμένες περιοχές της μετάφρασης, όπως, για παράδειγμα, η ροή στη θεατρική μετάφραση, η παρήχηση και ο ρυθμός στη γλώσσα της διαφήμισης.

Με αυτό το πρωτοτυπολογικό πλαίσιο έχουν μπει τα θεμέλια για μια σύλληψη των μεταφραστικών σπουδών ως μιας ολοκληρωμένης και ανεξάρτητης επιστήμης που καλύπτει όλα τα είδη μετάφρασης, από τη λογοτεχνική μέχρι την τεχνική. Σε αυτή την οπτική, η μετάφραση συνδέεται με πολλές επιστήμες, αλλά δεν ισούται με το άθροισμα των επικαλυπτόμενων περιοχών τους ούτε και εξαρτάται από κάποια από αυτές. Ως επιστήμη με τα δικά της δικαιώματα, οι μεταφραστικές σπουδές πρέπει να αναπτύξουν τις δικές τους μεθόδους που δεν θα βασίζονται σε εξωτερικά μοντέλα και συμβάσεις από άλλες επιστήμες αλλά στην πολυπλοκότητα της μετάφρασης. Η παρούσα μελέτη στοχεύει να αποτελέσει ένα βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να συνοψίσω σε τέσσερις συνοπτικά διατυπωμένες υποθέσεις τα συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί μέχρι στιγμής:

1. Οι μεταφραστικές σπουδές δεν θα πρέπει να θεωρηθούν μια παραφυάδα άλλης επιστήμης ή υποεπιστήμης (είτε της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας είτε της Συγκριτικής Λογοτεχνίας): τόσο ο μεταφραστής όσο και ο θεωρητικός της μετάφρασης ασχολούνται μάλλον με έναν κόσμο *ανάμεσα* σε επιστήμες, γλώσσες και κουλτούρες.
2. Ενώ η γλωσσολογία έχει σταδιακά διευρύνει το πεδίο ενδιαφέροντός της από το μικρο- στο μακρο-επίπεδο, οι μεταφραστικές σπουδές, που ασχολούνται ουσιαστικά με κείμενα απέναντι στο καταστασιακό και πολιτισμικό υπόβαθρό τους, θα έπρεπε να ακολουθήσουν την αντίστροφη προοπτική: όπως έδειξαν οι ψυχολόγοι της μορφής, μια ανάλυση των μερών δεν μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε το όλον, που πρέπει να αναλυθεί από "πάνω προς τα κάτω".
3. Οι μεταφραστικές σπουδές έχουν παρεμποδιστεί από τους κλασικούς τρόπους κατηγοριοποίησης, οι οποίοι βασίζονται σε αυστηρές διαχωριστικές γραμμές, δίπολα, αντιθέσεις και διχοτομίες. Συχνά αυτά είναι ακαδημαϊκές κατασκευές που παραλύουν τη λεπτότερη διαφοροποίηση που έχουν ανάγκη όλες οι όψεις των μεταφραστικών σπουδών. Στην προσέγγισή μας η τυπολογία αντικαθίσταται από την πρωτυπολογία, η οποία δέχεται μίξεις και θαμπές άκρες, και η διχοτομία δίνει τη θέση της στην έννοια ενός φάσματος ή κλίμακας, πάνω στο οποίο τοποθετούνται και εστιάζονται τα φαινόμενα.
4. Ενώ η κλασική προσέγγιση στη μελέτη της γλώσσας και της μετάφρασης είναι η απομόνωση των φαινομένων (ιδιαίτερα των λέξεων) και η σε βάθος μελέτη τους, οι μεταφραστικές σπουδές ασχολούνται ουσιαστικά με έναν ιστό σχέσεων, ενώ η σπουδαιότητα των ατομικών στοιχείων κρίνεται με βάση τη συμβολή τους στα ευρύτερα συμφραζόμενα του κειμένου, της κατάστασης και της κουλτούρας.

- ¹ Παραδείγματα αυτού του είδους είναι το Τμήμα Σλαβικών Γλωσσών και Λογοτεχνιών στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια και το Τμήμα Ευρωπαϊκών Γλωσσών και Λογοτεχνιών του Πανεπιστημίου της Χαβάης.
- ² Τα νεότερα Τμήματα Γλωσσολογίας στη Βόρεια Αμερική είναι μερικά ακόμα παραδείγματα αυτής της τάσης· τα Ινστιτούτα Γενικής Γλωσσολογίας σε γερμανόφωνα πανεπιστήμια της Ευρώπης τείνουν να διατηρούν την παραδοσιακή προσέγγιση της Συγκριτικής Φιλολογίας.
- ³ Αυτή η ημερομηνία αναφέρεται όχι σε παλιότερες δίγλωσσες λίστες λέξεων (πβ. Snell-Hornby 1986b), αλλά στις απολύτως εξελιγμένες μεταφραστικές πρακτικές, όπως περιγράφονται από τον Mounin 1967:23.
- ⁴ Ένα τυπικό παράδειγμα αυτού είναι οι όρκοι του Στρασβούργου σε Αρχαία Άνω Γερμανικά.
- ⁵ Δες Klein-Braley 1982 και Kornelius 1982.
- ⁶ Η γερμανική εκδοχή του περίφημου δοκιμίου του Ortega y Gasset ανατυπώνεται στον Störig 1973:296-321.
- ⁷ Πβ. Beaugrande 1978 και 1988.
- ⁸ Στην Εγκυκλοπαίδεια Britannica ορίζεται ως εξής: "η *ισοδυναμία*, που λέγεται επίσης *ισοδυναμία προτάσεων*, στη λογική και τα μαθηματικά, αναφέρεται στην παραγωγή μιας πρότασης από δύο άλλες που συνδέονται με τη φράση "αν, και μόνο αν". Η ισοδυναμία που παράγεται από δύο προτάσεις p και q μπορεί επίσης να οριστεί από τη δήλωση "η p είναι αναγκαία και ικανή συνθήκη για την q." Αυτού του είδους η αντιστρεψιμότητα είναι ουσιώδης για τη μηχανική μετάφραση, αλλά υπάρχει συμφωνία σήμερα πως δεν εφαρμόζεται στην ανθρώπινη μετάφραση.
- ⁹ Πβ. Firth (1970:5): "Ο Livingstone σημειώνει στα *Last Journals* του ότι, σε μια αφρικανική φυλή που χτυπάει τα χέρια με διάφορους τρόπους, αυτό είναι ένας ευγενικός τρόπος να πουν "Επιτρέψτε μου", "Συγνώμη", "Μπορώ να περάσω;", "Ευχαριστώ"· ή χρησιμοποιείται στην εισαγωγή επίσημου προσώπου και στους αποχαιρετισμούς και επίσης ισοδυναμεί με το "άκου, άκου". Δες επίσης Firth 1968: 112: "Θα πρέπει να θυμόμαστε ότι τα *λεγόμενα μεταφραστικά ισοδύναμα* ανάμεσα σε δύο γλώσσες δεν είναι ποτέ *πραγματικά ισοδύναμα*." (η έμφαση δική μας)
- ¹⁰ Δες κυρίως τον Krzeszowski 1971, όπου ο όρος ισοδυναμία χρησιμοποιείται για να καλύψει τόσο τη μετάφραση όσο και αφηρημένα στοιχεία της γλωσσολογίας. Για τη χρήση του όρου στην αντιπαραβολική γραμματική δες Hellinger 1977.
- ¹¹ Όπως αντιπροσωπεύτηκε στη "Sektion Angewandte Sprachwissenschaft" του Πανεπιστημίου Karl Marx. Πολλές πρωτοπόρες ιδέες δημοσιεύτηκαν σε παραρτήματα του περιοδικού *Fremdsprachen* και ακολουθήθηκαν στο Δυτικό ρεύμα της μεταφραστικής θεωρίας (δες Newmark 1981).
- ¹² Αυτό προκύπτει σαφώς από τη συζήτηση του Vermeer και την *formale Äquivalenz* στον Vermeer 1983: 89 κ.ε.
- ¹³ Αυτά περιλαμβάνουν τον Holmes et al. 1978 (εκτός εμπορίου τώρα) και Toury 1980.
- ¹⁴ Πβ. Holmes 1985: 152: "Για αυτούς που θεωρούν τώρα τους εαυτούς τους ως *θεωρητικούς της μετάφρασης*, που δεν ασχολούνται πρωτίστως με τα καθημερινά προβλήματα της εκπαίδευσης νέων μεταφραστών και έχουν ένα υπόβαθρο στις λογοτεχνικές σπουδές, η πολυσυστημική προσέγγιση ασκεί μεγάλη έλξη. (η έμφαση δική μας) Μια τέτοια σαφής διάκριση ανάμεσα αφενός στους "θεωρητικούς της μετάφρασης" και αφετέρου στους "εκπαιδευτές στη μετάφραση" δεν βοηθάει στην προαγωγή ενός

ενοποιημένου πεδίου μεταφραστικών σπουδών.

¹⁵ Δες ιδιαίτερα Lakoff 1977 και 1982· επίσης Lakoff & Johnson 1980.

¹⁶ Σε πρακτικό επίπεδο, οι μόνοι κλάδοι της κειμενογλωσσολογίας που είναι σχετικοί με τη μετάφραση είναι αυτοί που ασχολούνται με συγκεκριμένα κείμενα και όχι με αφηρημένα μοντέλα (πβ. Beaugrande & Dressler 1981 και Stolze 1982:55 κ.ε.). Σε αυτή τη μελέτη ο όρος *κειμενογλωσσολογία* χρησιμοποιείται με τη συγκεκριμένη σημασία σε σχέση με τη μετάφραση.

¹⁷ Σε αυτή τη μελέτη (δες 2.4 παρακάτω) ο όρος *διάσταση* εκτείνεται πέρα από την τριμερή διαίρεση που προτείνει η Reiss. Ο αγγλικός όρος κειμενικός τύπος, όπως χρησιμοποιείται εδώ, περιλαμβάνει τον γερμανικό *Texttyp* (όπως χρησιμοποιείται από τη Reiss) και *Textsorte* (όπως στο διάγραμμα στη σελίδα 32).

¹⁸ Ο όρος *prototypologie* ανάγεται στον Neubert (Βρυξέλλες 1984, προσωπική επικοινωνία), ο οποίος εφαρμόζει την έννοια του πρωτοτύπου στη λεξικογραφία στον Neubert 1986α.

¹⁹ Αυτή η αντίληψη της κλίμακας όπως και του στρωματικού μοντέλου ανάγονται στον Βρετανό γλωσσολόγο M.A.K. Halliday (δες Halliday 1976).

²⁰ Ο γερμανικός όρος *Gemeinsprache* αντιστοιχεί στους όρους γενική γλώσσα (ως αντίθετη στην τεχνική γλώσσα) και κοινή γλώσσα (ως αντίθετη στη λογοτεχνική γλώσσα), πβ. 4.1. και 4.2. παρακάτω.